

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Hrad Falštejn a jeho bezprostřední hospodářské
zázemí**

Matěj Kohout

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

**Hrad Falštejn a jeho bezprostřední hospodářské
zázemí**

Matěj Kohout

Vedoucí práce:

PhDr. Josef Hložek, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Obsah

1 ÚVOD.....	1
2 POLOHA LOKALITY	2
3 PŘÍRODNÍ PROSTŘEDÍ V OKOLÍ LOKALITY.....	2
3.1 Geomorfologie a geologie.....	2
3.2 Pedologie.....	3
3.3 Hydrologie.....	3
3.4 Klimatické podmínky.....	3
3.5 Vegetační pokryv.....	4
4 PRAVĚKÉ OSÍDLENÍ ÚDOLÍ ÚTERSKEHO POTOKA.....	4
5 HISTORIE LOKALITY.....	7
6 FEUDÁLNÍ POZEMKOVÁ DRŽBA V BLÍZKÉM OKOLÍ LOKALITY.....	11
6.1 Feudální držba vsí v okolí lokality.....	11
6.2 Páni ze Švamberka.....	14
6.3 Páni z Gutštejna.....	18
6.4 Páni z Bezručic.....	26
6.5 Shrnutí feudální pozemkové držby.....	29
7 HISTORIE VÝZKUMU LOKALITY.....	31
8 LOKALITA A JEJÍ OKOLÍ NA HISTORICKÝCH KARTOGRAFICKÝCH PRAMENECH.....	32
8.1 Lokalita na Müllerově mapování.....	33
8.2 Lokalita na 1. vojenském mapování.....	33

8.3 Lokalita na 2. vojenském mapování.....	34
8.4 Lokalita na 3. vojenském mapování.....	35
9 POPIS LOKALITY A JEJÍHO PŘILEHLÉHO OKOLÍ.....	35
10 SOUČASNÝ STAV LOKALITY.....	41
11 POVRCHOVÉ SBĚRY.....	43
11.1 Teorie povrchových sběrů.....	43
11.2 Povrchové sběry na lokalitě.....	44
12 GEODETICKÉ ZAMĚŘENÍ LOKALITY.....	46
13 POSTAVENÍ LOKALITY V KONTEXTU SOUDOBÉ HRADNÍ PRODUKCE A JEJÍ HYPOTETICKÁ STAVEBNÍ PODOBA.....	48
13.1 Rekonstrukce hypotetické stavební podoby lokality.....	48
13.1.1 Otázka vedení přístupové komunikace.....	48
13.1.2 Teoretická rekonstrukce podoby předhradí.....	50
13.1.3 Teoretická stavební podoba jádra.....	55
13.2 Typologické zařazení lokality.....	57
13.3 Otázka možného funkčního zaměření lokality.....	59
14 ZÁVĚR.....	60
15 RESUMÉ.....	64
16 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	65
17 PŘÍLOHY.....	70

1 ÚVOD

Předkládaná diplomová práce je zaměřena na problematiku vrcholně a pozdně středověkých hradů, jejich předhradí a bezprostředního ekonomického zázemí s ohledem na širší soudobý majetkoprávní a krajinný kontext. Těmto otázkám je v současné české i evropské kastellologii výrazně věnována pozornost a na jejich řešení je zaměřeno několik grantových projektů v Čechách i v zahraničí. V rámci této diplomové práce je soubor výše nastíněných okruhů otázek řešen na příkladu hradu Falštejna (okr. Tachov). V rámci realizace práce byl kladen důraz na zhodnocení dosavadních pramenů vztahujících se k tomuto hradnímu založení, provedení podrobného povrchového průzkumu lokality i jejího širšího okolí, jehož součástí byly také povrchové sběry, a v neposlední řadě také nové geodetické zaměření pomocí totální stanice umožňující 3D vizualizace dochovaných terénních relikvií zaniklého hradu. Nově získané informace pak budou zohledněny také při hodnocení hradu v rámci soudobé stavební produkce a při hypotetickém hodnocení jeho možného funkčního zaměření a úlohy v rámci soudobých majetkoprávních struktur. Hrad byl založen v oblasti, kde měly svá sídla jedny z nejvýznamnějších západočeských šlechtických rodů i drobná šlechta a majetková držba zde byla dosti roztržštěná.

V rámci zpracování práce byl kladen důraz také na význam hradu v širším krajinném kontextu a to zejména s ohledem na jeho návaznost na starší sídelní a jiné struktury z období pravěku až středověku a charakter staršího využití staveniště hradu a jeho okolí.

2 POLOHA LOKALITY

Hrad Falštejn je situován na ploché skále nad údolím Úterského potoka, nacházející se nedaleko vesnic Potín a Nová Ves. Hrad se nachází několik kilometrů jižně od města Úterý a východně od Konstantinových Lázní, v oblasti přírodního parku Úterský potok. Leží těsně u hranice mezi okresy Tachov a Plzeň – sever. Pod hradem vede zeleně značená turistická stezka, vedoucí z Úterý do Šipína. Souřadnice GPS, na kterých se tato lokalita nachází, jsou 49°53'11"S a 13°1'9" V.

V okruhu 10 kilometrů od Falštejna se nachází tři sídelní hrady významných vrcholně středověkých šlechtických rodů – Gutštejn (Úlovec – Jánský 2000) na jihu, Švamberk (Novobilský – Rožmberský 1997) na jihozápadě a Bezručice (Procházka 2006) na severozápadě.

3 PŘÍRODNÍ PROSTŘEDÍ V OKOLÍ LOKALITY

3.1 Geomorfologie a geologie

Hrad Falštejn se nachází na jižním okraji Tepelské vrchoviny, konkrétně se jedná o její podcelek Bezručická vrchovina, v blízkém okolí hradu jde o okrsek Krasíkovská vrchovina (Mackovčín 2004, 26-28). Tepelská vrchovina, která leží na jihovýchodě Karlovarské vrchoviny, má střední nadmořskou výšku 627 metrů nad mořem. Leží na krystalických břidlicích, granitoidech a neovulkanitech. Povrch se vyznačuje rozsáhlými zarovnanými povrchy postvulkanického stáří, neovulkanickými vrchy, a v okrajových částech hlubokými i mělkými údolími. Okrsek Krasíkovská vrchovina, ve kterém se hrad nachází, se vyznačuje výraznými čedičovými stolovými vrchy, výrazně převyšujícími nadmořskou výšku 650 metrů nad mořem (Mackovčín 2004, 37). Geologické podloží v široké oblasti je tvořené Barrandienským svrchním proterozoikem (Mackovčín

2004, 18), které se skládá z metamorfovaných hornin, objevují se zde algonkické fylity, svory, pararuly a diority (Bašťová 1986, 3).

3.2 Pedologie

Stejně jako ve většině západních Čech, i půdy v okolí Falštejna jsou zastoupeny drtivou většinou kyselými až velmi kyselými kambizeměmi, které vznikly na svahovinách metamorfovaných hornin, hlavně pod lesními porosty. Kambizemě se všeobecně vyznačují střední až nižší kvalitou (Tomášek 1995, 54) a nejsou tedy příliš vyhledávány pro zemědělství.

3.3 Hydrologie

Hrad Falštejn z východní a jižní strany obtéká Úterský potok, který v této oblasti slouží jako hranice mezi okresy Tachov a Plzeň – sever. Ten ústí v Tepelské vrchovině a před Hracholuskou přehradou se vlévá do Mže. Pod hradem se do Úterského potoka vlévá nevelký bezejmenný potůček, obtékající plošinu, na které hrad stojí. Přibližně 50 metrů západně od hradu ve skalách teče další bezejmenný tok, vodopádem spadající do údolí a vlévající se do Úterského potoka. V této oblasti se již od středověku nacházelo poměrně velké množství mlýnů, jen v okolí Falštejna existovaly nejméně tři (Emler 1870, 296).

3.4 Klimatické podmínky

Falštejn se nachází na rozhraní klimatických oblastí MT3 a MT5, tedy v mírně teplém podnebném klimatu (Mackovčín 2004, 43). Léta jsou zde krátká a teplá, zimy poměrně dlouhé a studené, v údolí pod hradem se drží led ještě na konci března. Průměrné roční srážky činí

600-700 mm (Baštová 1986, 3).

3.5 Vegetační pokryv

Po změnách v 19. století, které zasáhly celé území Čech, došlo i na Tachovsku k velkým změnám ve skladbě lesních porostů. Původní smíšené lesy s poměrně velkým podílem listnatých stromů byly postupně nahrazeny jehličnatými lesy. V okolí Falštejna se dnes tak vyskytuje nepůvodní jehličnatý les s výrazným zastoupením smrku a borovice (Mackovčín 2004, 453). Z rekonstruovaných typů lesů pro okolí Úterského potoka převládají borové doubravy (Baštová 1986, 3).

4 PRAVĚKÉ OSÍDLENÍ ÚDOLÍ ÚTERSKÉHO POTOKA

Hrad Falštejn se nalézá v oblasti, která má dlouhou sídelní tradici. První stálá sídliště v západních Čechách se objevují v neolitu a občasné nálezy dokládají lidskou přítomnost zde již v paleolitu (Bašta – Baštová 1990, 7). Okolí Úterského potoka, s častým výskytem hlubokých údolí a výrazných skalních ostrožen bylo vyhledáváno již od pravěku pro své výhodné geografické podmínky, poskytující množství přírodně chráněných lokalit. Asi 10 kilometrů severně od Falštejna se nachází vesnice Krsy, u které se na Polínském vrchu nalézalo staroeneolitické výšinné sídliště (Bašta – Baštová 1990, 8). Jedná se o jednu z nejstarších doložených výšinných lokalit v této oblasti.

V období středního eneolitu (3350-2900/2800 př. Kristem [Neustupný (ed.) a kol. 2008, 14-15]) se v západních Čechách objevuje chamská kultura (k tomuto tématu souhrnně John 2010), jejímž charakteristickým rysem je osidlování výšinných poloh menších rozměrů, a budování malých sídlišť, jejichž obyvatelé se zřejmě živilí převážně

pastevectvím. Úterský potok tvoří západní hranici osídlení chamské kultury v tomto regionu (Bašta – Baštová 1990, 9-10). V okolí Falštejna se nachází několik výšinných sídlišť této kultury, na sever od lokality jsou to například Krsy (Baštová 1986, 8-14; John 2010, 103), nedaleko na jihu je to Dlouhé Hradiště (John 2010, 116) na ostrožně nad soutokem Úterského potoka a jeho bezejmenného pravostraného přítoku (Baštová 1986, 5-6). Místa dřívějších chamských sídlišť byla ve vrcholném středověku občas vybírána jako příhodná lokalita i pro stavbu hradu. Některé vrcholně středověké hrady tak byly postaveny na místě staršího chamského osídlení. V západních Čechách se jedná například o šlechtické hrady Věžka či Komberk nebo o královský Preitenstein (Bašta – Baštová 1990, 13-15), založený Janem Lucemburským. Starší pravěké ohrazení bylo zahrnuto i do areálu předhradí hradu Litice u Plzně, i když jeho přímé využití ve fortifikačním systému hradu zůstává nejasné a spíše pochybné (Novobilský – Rožmberský 2002, 8-9; John 2010, 98).

V pozdní době bronzové se v západních Čechách objevuje nynická kultura (950-750 př. Kristem), která zde představuje vývojový úsek mezi koncem knovízsko-milavečské kultury a začátkem halštatského období (Jiráň (ed.) a kol. 2008, 144-146). Příslušníci této kultury se jako první v tomto regionu přestávají spoléhat na přirozenou ochranu, kterou jim skýtaly těžko přístupné ostrožné polohy a začínají zakládat první uměle opevněná hradiště, byť i nadále využívali přírodních vlastností a přirozených obranných kvalit jimi osídlených i jinak využívaných lokalit. Jedno z největších hradišť z tohoto období se nachází jen několik kilometrů jižně od Falštejna, na Hradišťském vrchu u obce Okrouhlé Hradiště. V 9. století před Kristem byla plocha přibližně 50 hektarů (Jiráň (ed.) a kol 2008, 167) ohraničena jednoduchým valem a vzniklo tak jedno z největších hradišť nynické kultury u nás (Šaldová

1990, 18). Nálezy keramiky ze střední a mladší doby hradištní nám naznačují, že lokalita byla znovu osídlena v raném středověku a snad i bylo opět obnoveno její opevnění (Baštová 1986, 15). V pozdní době bronzové bylo založeno také hradiště Ostrov, ležící na opačném břehu Úterského potoka než Dlouhé Hradiště, od kterého je vzdušnou čarou vzdáleno přibližně 3 kilometry. Na tomto hradišti byly identifikovány 3 fáze osídlení. Kromě pozdněbronzové fáze se jedná ještě o pozdně halštatskou fázi a osídlení z doby hradištní. Svou rozlohou 2 hektary se jedná o poměrně malé hradiště, které však bylo skvěle opevněno a zřejmě mohlo mít velký strategický význam (Baštová 1986, 15-19). Hradiště v okolí Falštejna vznikala i v raném středověku. Hradnímu areálu vzdušnou čarou nejbližší je Dlouhé Hradiště, vzniklé na přelomu 9. a 10. století, které zaujalo polohu starého eneolitického výšinného sídliště (Dobová 1990, 32). Ještě dále na jih se nachází dvojice dalších slovanských hradišť – Bezemín a Šipín – vzdálených od sebe vzdušnou čarou 250 metrů, ležící na protějšcích březích Úterského potoka. Na obou hradištích byla zjištěna i starší fáze pravěkého osídlení (Baštová 1986, 23).

Je vhodné ještě podotknout, že pro oblast povodí Úterského potoka téměř neregistrujeme pravěká rovinná sídliště. Vzhledem ke zvýšenému zájmu archeologů v této oblasti se zřejmě nebude jednat o nedostatečné poznání regionu. Důvod je nutné hledat spíše v geomorfologické charakteristice krajiny v tomto regionu, neboť celá oblast je velmi členitá a nesnadno přístupná. Většina případných pravěkých rovinných sídlišť je tak zřejmě situována v místech středověkých a současných sídlišť. Zřejmě nejdůležitější oblast osídlení v pravěku a raném středověku se soustřeďovala do okolí Hradištského vrchu v rozmezí lokalit Šipín, Ostrov u Bezdržic, Potín až k toku potoka Hadovky

a Krasíkovu (Baštová 1986, 24), Falštejn se tedy nalézal na hranicích nejhustšího osídlení v regionu.

Z výše uvedeného přehledu vývoje osídlení v okolí vyplývá, že hrad Falštejn se nachází v oblasti, která má dlouhou fortifikační tradici. Nejranější uměle opevněné polohy se začínají objevovat již v pozdní době bronzové a jsou využívány v téměř všech následujících obdobích až téměř do současnosti. neboť v okolí se nachází velké množství pevnůstek a opevněných srubů z období tzv. první republiky. V okolí hradu se nachází v relativně malé oblasti poměrně velké množství výšinných sídlišť a hradišť z různých period pravěku a raného středověku. Areál Falštejna se nachází přibližně na severním okraji nejvýznamnější pravěké sídelní oblasti v tomto regionu. I když v současnosti nemáme žádné doklady ani nálezy z případné starší fáze osídlení okolí Falštejna, než ve vrcholném středověku, není zcela vyloučené, že na skalní ostrožně, na které se hrad nalézá, nebude v budoucnu doložena starší sídelní fáze, náležející do pravěku či raného středověku.

5 HISTORIE LOKALITY

O historii hradu Falštejna se toho z písemných pramenů nelze mnoho dozvědět, neboť je zmiňován jen řídce a často nepřímě. Historické prameny nám neumožňují identifikovat osobu zakladatele ani přibližně určit dobu založení hradu. Pouze na základě archeologických nálezů lze přibližnou dobu vzniku hradu alespoň rámcově zařadit do 14. století (Procházka – Úlovec 1988, 39).

Samotné jméno hradu se dá přeložit jako „Sokolí skála“ nebo „Sokolí hrad“ a je zkráceninou z jména Falkenštejn. Koncovka -stein

sama o sobě znamená kámen, v souvislosti s pojmenováváním šlechtických opevněných sídel však získává význam “hrad” (stejně jako slova -berg, -burg, -fels nebo -eck, která samostatně stojící také mají jiný význam). První část jména pak může souviset s osobou zakladatele nebo jeho rodu (Švamberk – z něm. Schwann, labuť) nebo třeba s nějakou charakteristikou hradu (Gutštejn – dobrý hrad). Toto módní pojmenovávání hradů německými jmény se objevuje již na konci 12. století (Menclová 1976, 132). Jméno Falkenštejn není vůbec neobvyklé – v německém jazykovém prostoru se objevuje na 37 různých Falkenštejnů, byť mnohdy s různými přívlastky, jako Alt-, Neu- nebo Unter- (Bok 1976, 211-212). Téměř polovina hradů tohoto jména (14) se nalézá přímo na území Německa (Piper 2007, 650). I v našich zemích se vyskytuje minimálně jeden hrad tohoto jména, severočeský Falkenštejn. Sokol, podle kterého je Falštejn pojmenován je relativně běžné erbovní zvíře a ve středověké rytířské kultuře hrál významnou roli jako symbol rytířství. Falštejn byl tedy možná pojmenován podle vzoru některého z německých hradů stejného jména, což by mohlo napovídat na alespoň občasné styky jeho zakladatele s německým prostředím a kulturou. To by ukazovalo spíše na některé z velkých šlechtických rodů v oblasti, než na některého ze zástupců nižší šlechty, obzvláště když je známo, že pánové z Gutštejna i ze Švamberka svá sídla často pojmenovávali německými jmény.

První historická zmínka o hradu pochází až z roku 1460, kdy Jetřich IV. z Gutštejna, z trpístské větve tohoto rodu, mezi svým majetkem uvádí mimo jiné potok, který teče pod Falštejnem a od něj (Sedláček 1905, 56). Svě manželce, Elišce ze Šonvaldu, dává věnem 600 kop grošů a vyjmenovává svůj majetek: v držení má vsi Okrouhlé Hradiště, Bezemín, Machařov, Břetislav, Polučany, Dlouhé Hradiště,

Trnová, dvůr v Polžicích, Hlaváčův mlýn i s platem a plat z Truhlářova mlýna (Emler 1870, 296), tedy poměrně celistvý územní celek, rozkládající se jižně od dnešních Konstantinových Lázní. Falštejn leží na severovýchodní hranici této majetkové enklávy a snad by tedy mohl mít ještě v této době ochrannou funkci těchto statků. Podle formulace této zprávy ovšem nelze usoudit, zda hrad ještě fungoval nebo zda již nebyl zpustlý.

Podobná nepřímá zmínka, která o hradu také výslovně nemluví, pochází z roku 1497, kdy je vdova Eliška, která přežila svého manžela i syna, stále v držení svého věna (Úlovec - Jánský 2000, 83). Poslední zpráva z roku 1566 se nachází v urbáři bezdružického panství a hrad Falštejn je v ní již výslovně uváděn jako "pustý zámek" (Profous 1954, 534).

Podle F. A. Hebera (2002, 50) byl mlýn u nedaleké vesnice Potín ještě v minulém století znám jako „Žižkův mlýn“ a jeho okolí se nazývalo „Žižkovo údolí“. Heber se domnívá, že hrad mohl být zničen Žižkou roku 1421 při jeho tažení proti Bohuslavovi ze Švamberka, nebo roku 1422, kdy husitské voje dobývali nedaleký hrad Gutštejn (Procházka – Úlovec 1988, 41). Od té doby se okolí mělo nazývat „Žižkův grunt“, neboť Žižka měl podle pověsti dokonce tábořit v údolí pod hradem (Heber 2002, 50). Ačkoliv se jedná pouze o místní pověst, v Kronice velmi pěkné o Janu Žižkovi, družiníku krále Václava se uvádí, že „... Potom táhl Žižka na Plzeňsko a na Velkou noc dobyl útokem Žlutice. Odtud dobyl Kukštýn (Gutštejn).“ (Hlaváček 1981, 228). Falštejn se opravdu nachází na jedné z možných cest, kudy Žižkovo vojsko táhlo ze Žlutic na Gutštejn a není tedy vyloučeno, že tato pověst má reálný základ a hrad byl tehdy opravdu dobyt. Kromě pomístního jména údolí ovšem k této domněnce neexistují

zatím žádné jiné doklady.

Ani otázka doby a důvodu zániku Falštejna tedy není přesněji osvětlena. Falštejn je sice jako pustý hrad výslovně uváděn až roku 1566 (Profous 1954, 534), ale je pravděpodobné, že zanikl již dávno před tímto datem. Všeobecně se uvažuje o zániku někdy v období husitských či poděbradských válek, v souvislosti s válečnými aktivitami v okolí. V současnosti ovšem nejsou k dispozici žádné archeologické ani písemné prameny, které by nám mohly potvrdit, že Falštejn skutečně zanikl násilnou cestou. Důvody zániku hradů mohly být i jiné povahy, než kvůli válečné akci či požáru. Jak například uvádí J. Macek (2001, 469-470), mezi lety 1471-1526 zaniklo v českých zemích na 67 hradů, z nichž 38, tedy více než polovina, zpusťla v důsledku ekonomických a správních změn, nikoliv v důsledku válečných akcí. Byl to trend doby, která přinášela velké změny ve společnosti a šlechtici se již dále nemohli spoléhat pouze na příjmy ze svých pozemků, ale byli nuceni důsledně reorganizovat svá panství, aby zlepšili svou ekonomickou situaci. Takový případ i z doby dřívější než jagellonské máme dobře zdokumentován v dobových pramenech například u jihočeského hradu Pořešína (Durdík 2008, 43-84), který náležel pánům z Rožmberka. Roku 1434 byl tento hrad z důvodu zefektivnění provozu velkých rožmberských dominií zničen. Podobný osud postihl i další rožmberské hrady, například Maidštejn, Velešín, Louzek a další (Durdík 2008, 49). Je tedy možné, že Falštejn přečkal období neklidu a válek a v pozdějším období mohl být jednoduše opuštěn a ponechán zkáze poté, co další jeho údržba již byla pro jeho majitele nepotřebná, či finančně neúnosná a pro hrad již nebylo žádné využití.

V literatuře (Procházka 2006, 44) jsem však narazil na zmínku,

že v českobudějovických městských knihách byl nalezen záznam, v němž žádají měšťané o proplacení žoldu vojákům, účastnícím se dobytí hradu Sokolíka. Podle kontextu se mělo údajně jednat právě o západočeský Falštejn. Nepodařilo se mi zjistit další podrobnosti, než že tuto zprávu našel před lety dr. Čechura zřejmě v třeboňském archivu, ovšem časové zařazení této zprávy stále zůstává nejasné (za písemné sdělení z 11.4.2012 děkuji Z. Procházkovi). Pokud by tato informace byla pravdivá, bylo by možné, se domnívat, že Falštejn vskutku zanikl násilnou cestou, zřejmě někdy v době husitské či pohusitské. Dokud se však neobjeví další informace, zůstává otázka zániku hradu neobjasněna.

6 FEUDÁLNÍ POZEMKOVÁ DRŽBA V BLÍZKÉM OKOLÍ LOKALITY

6.1 Feudální držba vsí v okolí hradu

V bezprostředním okolí Falštejna se nachází několik vsí, které původně náležely různým feudálním majitelům, z nichž každý teoreticky může být pokládán za zakladatele hradu Falštejna. V nejbližším okolí (do 4 kilometrů vzdušnou čarou) se jedná se o tyto vsi: Nová Ves, Potín, Krsov, Pakoslav, Poloučany, Dlouhé Hradiště, Ostrov u Bezdržic a Křelovice.

Nejbližše Falštejnu položenou vsí je Potín, který leží jenom necelý kilometr severně od hradu. První nejistá historická zmínka je na jednom z falz kladrubskeho kláštera, které se hlásí k roku 1183. V tomto falzu je mezi svědky uveden jakýsi Čáslav z Potína. Další zmínka je z roku 1237, kdy se na jedné z listin Václava I., kde stvrzuje donaci majetku tepelskému klášteru, objevuje jako svědek i jistý Konrád z Potína (Procházka 2006, 87). Ačkoliv existuje predikát, vážící se k místnímu

jménu, nemusí však nutně dokazovat přítomnost opevněného šlechtického sídla, ale např. pouze nájemce půdy podle emfyteutického práva. Příkladem může být případ severočeského Duchka z Bořetína, který je uveden roku 1390. Od hradištského kláštera si emfyteuticky pronajal kus pozemku, což nasvědčuje o nesvobodném postavení a ona předložka “de” pouze ukazuje na místo jeho bydliště (Panáček 2002, 10). V tomto případě je však spíše pravděpodobné, že se jednalo o významnějšího lokálního šlechtice, jehož vliv mu umožňoval připojit své jméno na královskou listinu. Jako takový měl zřejmě v Potíně své sídlo, snad nějaký dvorec či tvrz, dodnes však blíže nelokalizované. Jako původní majitele i zakladatele Falštejna uvádí pány z Potína O. Lenz ve své krátké zprávě o nálezích keramiky i dalších artefaktů pod hradem (Lenz 1937, 65). Svou teorii však neopírá o žádnou jinou skutečnost, než blízkost obou lokalit. Pokud O. Lenz čerpal z neznámých starších pramenů, které by počátky hradu osvětlovaly, tak je neuvádí. Někdy v průběhu 14. století se ves Potín stala součástí bezdružického panství, kde zůstala až do jeho zániku na konci feudálního období (Procházka 2006, 87). Společně s Novou Vsí tak se tak od 14. století severně od Falštejna rozkládal kompaktní územní celek, patřící bezdružickému panství.

Přibližně 1,5 kilometru západně od Falštejna leží Nová Ves, o které se v pramenech poprvé mluví roku 1330. Ves tehdy byla v majetku Vysemíra, majitele nedalekých Bezdružic. Pod bezdružickou správou také již zůstala, a to až do konce období feudalismu (Procházka 2006, 79).

Přibližně 2 kilometry východně od hradu se nalézala ves Krsov, která je poprvé zmiňována roku 1242. Je zde historicky doložená tvrz, o

kteří mluví prameny v roce 1380. Tvrz patřila rodu rytířů z Krsova, kteří panství vlastnili zřejmě až do roku 1478, kdy ves i s příslušenstvím připadla Bezručicím (Bukačová – Fák – Foud 1997, 75).

Přibližně 3,5 kilometru jihovýchodně od hradu se nalézala ves Pakoslav, poprvé v pramenech uváděná roku 1379. K roku 1397 je ve vsi doložena nevelká tvrz nebo dvorec, patřící rytířům z Postiboře. Později, když se ves dostala do správy Trpítského panství, toto šlechtické sídlo zaniklo. K Trpístům potom ves patřila až do roku 1850 (Bukačová – Fák – Foud 1997, 119).

Přibližně 1,5 kilometru jižně od hradu se nalézala ves Poloučany, položená u úpatí Hradištského vrchu. Tato ves je poprvé zmiňována až roku 1420, kdy věnovali Švamberkové, kteří ves vlastnili, určitou část platu ze vsi plynoucí minoritskému klášteru ve Stříbře (Procházka 2006, 84). V Poloučanech nemáme doklad šlechtického sídla, ani jiných předchozích majitelů, než byli pánové ze Švamberka. Roku 1460 je jako majitel Poloučan, společně se sousedními vesnicemi Dlouhým a Okrouhlým Hradištěm a několika dalšími uváděn Jetřich z Gutštejna, v té době nejspíše i majitel Falštejna (Emler 1870, 296).

Přibližně 2 kilometry jižně od hradu se nalézala ves Dlouhé Hradiště, nacházející se na úbočí Hradištského vrchu. V písemných pramenech je poprvé zmiňována roku 1379, kdy byla ve vlastnictví vladky Sulka, který byl majitelem Sviňomazského hrádku a několika dalších vsí v okolí. Dlouhé Hradiště získali roku 1447 páni z Gutštejna, kteří jej drželi až do prodeje gutštejnského panství roku 1549, kdy ves přešla i s ostatními gutštejnskými vesnicemi pod správu bezručického

panství (Procházka 2006, 51).

Přibližně 2 kilometry severovýchodně a 3,5 kilometru jihovýchodně se nacházejí vsi Ostrov (Bukačová – Fák – Foud 1997, 119) a Křelovice (Bukačová – Fák – Foud 1997, 78). Obě se shodně v pramenech poprvé uvádějí až roku 1483, kdy páni ze Švamberka kupují manětínské panství, patřící do té doby řádu johanitů a není jasné, jak dlouho před tímto datem vesnice existovaly .

O významnějších šlechtických rodech držících majetek v okolí Falštejna se rozepíšu podrobněji v následujících podkapitolách.

6.2 Páni ze Švamberka

Jihozápadně od Konstantinových Lázní leží hrad Krasíkov, který byl později přejmenován módnějším německým jménem Švamberk (jméno dostal podle labutě v erbu rodu - Schwan), sídlo mocného a významného západočeského šlechtického rodu pánů ze Švamberka. V dřívější odborné literatuře byl charakterizován jako hrad tzv. sasko-hesenského typu (Menclová 1976, 130-131). Podle novější typologie je Švamberk dnes uváděn jako hrad bergfritového typu (Durdík 2009, 544), byť nepříliš typický, neboť jeho bergfrit je situován v nejchráněnější části jádra hradu. Tato poloha sice neměla podstatný vliv na jeho útočištnou funkci, ale nemohl svou hmotou chránit žádné objekty zástavby hradního jádra.

Švamberk byl založen zřejmě již v 1. polovině 13. století na hoře nad stejnojmennou vsí. Hrad byl dvojdílný, jádro hradu ve tvaru

protáhlého trojúhelníka bylo od předhradí oddělené mohutným příkopem, širokým až 16 metrů a hlubokým až 6 metrů (Novobilský – Rožmberský 1997, 6). Na nejchráněnějším místě, v nejužší části jádra nejdále od přístupu k hradu, byl postaven mohutný bergfrit. Ten stál na skaliskách, která znesnadňovala přístup k patě věže. Do bergfritu se vstupovalo lávkou v patře paláce, který u něj byl postaven. Zbytek jádra byl obehnán silnou obvodovou hradbou. Plocha předhradí byla zastavěna hospodářskými objekty a objektem kaple sv. Máří Magdalény, o které pocházejí zmínky již z roku 1342 (Procházka 2006, 105). Vnitřní hrad i s předhradím byl obklopen ještě několik metrů širokým příkopem a parkánovou hradbou, která chránila přímý přístup k hradu. Návštěvník hradu, který se chtěl dostat až do hradního jádra, musel projít třemi branami. První brána byla už na přístupové cestě, která vedla podél východní strany hradu. Ta byla chráněna plošinou, tzv. Hřebenem, ze které bylo možné přístupovou cestu ostřelovat a kolem které bylo nutné projít ke druhé bráně, kterou se vstupovalo na předhradí. I tato brána byla kontrolována z této plošiny, která tak měla pro obranu Švamberka velký strategický význam. Na jeho vrcholku proto byla po obvodu postavena hradba a na jeho temeni stála zřejmě lehčí obranná stavba o rozměrech 6x11 metrů, ze které bylo možné ostřelovat případné útočníky (Novobilský – Rožmberský 1997, 16). Nepřítele, přibližujícího se k první bráně po cestě bylo zároveň možné ostřelovat i z jeho boku z vysokých hradeb předhradí. Poslední, třetí brána spojovala vnitřní hrad s předhradím.

Sedláček (1905, 42) klade vznik Švamberka už k roku 1227, ale jedná se o spíše o zmínku o vsi Krasíkově v závěti velmože Kojaty Hrabšice a vznik hradu se dá datovat spíše kolem roku 1250 (Novobilský – Rožmberský 1997, 5). do stejného období se dá datovat i vznik hradu

Boru (Menclová 1974, 159), dalšího opěrného bodu švamberských držav. Narozdíl od Švamberka se ale Bor neřadí mezi výšinné, nýbrž vodní hrady. Rod švamberských pánů byl nerozlučně propojen se západními a jihozápadními Čechami, neboť ve službách českých panovníků strážil bezpečí českých hranic. Dokladem toho je i fakt, že členové tohoto rodu za vlády Přemyslovců často zastávali funkci purkrabích na významném pohraničním hradu Přimdě, kterou nakonec také získali do svého zástavního vlastnictví (Jánský 2006, 24). I nově založené hrady Krasíkov a Bor měly pomáhat s ochranou hranic před nepřáteli, snažícími se překročit pohraniční pohoří. Hlavní pozemkový majetek rodu se konstitoval přímo u hranic, v okolí Chebska a Přimdy a hrad Švamberk tak ležel na východní hranici téměř jednolitého pozemkového dominia. Královská přízeň pomohla pánům ze Švamberka k velkému majetku a již na konci 14. století se tento rod řadil mezi nejbohatší a nejvlivnější šlechtu českého království (Novobilský – Rožmberský 1997, 9).

Po vypuknutí husitských válek zůstali Švamberkové věrni katolické církvi, když se tehdejší hlava švamberského rodu, Bohuslav ze Švamberka, stal jednou z vůdčích osobností západočeské katolické opozice, bojující proti husitským svazům, tzv. landfrýdu, který byl roku 1417 ustanoven jako spojení vysoké i nízké šlechty, měst a vysokých církevních hodnostářů (Jánský 2006, 52). Roku 1419 svedl u Nekmíře bitvu s oddíly Jana Žižky, která však dopadla pro katolickou stranu neslavně. Opětovný debakl se udál o rok později, když byly voje Bohuslava ze Švamberka a dalších pánů poraženy opět Janem Žižkou v bitvě u Horažďovic (Novobilský – Rožmberský 1997, 12). I přes dílčí neúspěchy dostali Bohuslav a jeho bratr Hynek Krušina ze Švamberka od krále Zikmunda pozemky cisterciáckého kláštera v Pomuku jako náhradu za nezaplacený žold (Šmahel 2001, 361). Roku 1421 Bohuslav ze

Švamberka pobýval na svém rodovém hradě s malou posádkou. Když se o tom doslechli jeho husitští nepřátelé, přitáhli k Švamberku a oblehli ho a v průběhu dvou dnů obsadili předhradí. Po zvážení své bezvýchodné situace se Bohuslav ze Švamberka vzdal nepřátelům a jako zajatec byl dopraven na jihočeský hrad Příběnice (Procházka 2006, 99-100). Bohuslav ze Švamberka nakonec přijal víru podobojí a po Žižkově smrti se dokonce nakrátko stal nejvyšším hetmanem táborských polních vojsk (Jánský 2006, 58-59), zatímco jeho bratr Hynek Krušina zůstal na straně plzeňského landfrýdu (Novobilský – Rožmberský 1997, 15), takže oba bratři vlastně bojovali proti sobě. Katolíci se pokusili pevný Švamberk dobýt několikrát zpět, ale všechny pokusy byly neúspěšné, takže nakonec Hynek Krušina vykoupil hrad zpět za 700 kop grošů (Procházka 2006, 100). Mnoho vojenských akcí v těchto letech se muselo odehrávat i v okolí Falštejna, který těmito událostmi mohl být nějakým způsobem ovlivněn.

Syn Hynka Krušiny, Bohuslav ze Švamberka, po otcově smrti roku 1454 zdědil jeho majetek, včetně rodového hradu. Tento významný šlechtic a politik dokonce zastával funkce nejvyššího hejtmana a místodržitele všech zemí koruny české, které mu udělil vzdorokrál Matyáš Korvín (Macek 2001, 287), po svém zrádném zajetí Matyášem však přešel na stranu právoplatného krále Vladislava Jagellonského (Novobilský – Rožmberský 1997, 20). Roku 1483 kupuje manětínské panství, patřící johanitskému řádu, ke kterému patřily mimo jiné i vsi Ostrov a Křelovice, ležící nedaleko od Falštejna. Příslušenství, patřící k hradu se postupně zvětšovalo, až roku 1506 k němu patřila dvě městečka (Lestkov a Manětín) a 40 vesnic. Mnoho vesnic bylo získáno od bočních větví rodu. Spolu se zvětšením panství docházelo i k opravám a přestavbám Švamberka, aby se starý hrad stal pohodlnějším a lépe

obyvatelnějším. Například roku 1510 zde byla hloubena nová studna, která byla dohlubována ještě roku 1513 (Novobilský – Rožmberský 1997, 22). Tato pozdně gotická přestavba je jednou z nejvýznamnějších, která se na hradě v jeho historii odehrála. Švamberk byl udržován a obýván až do poloviny 17. století, kdy byl po ničivém požáru částečně opuštěn a z pohromy se již zcela nevzpamatoval. Nejdéle využívanou stavbou na hradě zůstala kaple, ale i ta postupně přestala sloužit svému účelu.

6.3 Páni z Gutštejna

Další z významných západočeských feudálních rodů, sídlící poblíž Falštejna, pocházel z rozrodu rodu Hroznatovců, kteří svůj původ odvozovali od blahoslaveného Hroznaty, známého zakladatele tepelského kláštera (Mencl a kol. 1978, 36). Hroznatovi potomci někdy v 1. polovině 13. století založili hrad Krašov, zřejmě jeden z nejstarších hradů na našem území, který je poprvé nepřímo zmiňován roku 1232 v predikátu Jetřicha z Krašova (podrobněji například Durdík 2009, 293-295; Kuthan 1994, 212-214; Menclová 1976, 140-142). Na počátku 14. století se bohatství a moc pánů z Krašova zvýšily natolik, že jim umožnily v krátkém čase založit hned tři významné hrady – Bělou (roku 1315 první zmínka v predikátu Racka z Bělé), Gutštejn (roku 1316 první zmínka v predikátu Jetřicha z Gutštejna) a Vrtbu (roku 1315 první zmínka v predikátu Sezemy z Vrtby). Náhlé zlepšení finanční situace se všeobecně přikládá násilnému kořistění na slabších susedech v době bezvládní po smrti posledního Přemyslovce, Václava III. roku 1306 (Jánský 2009, 56). Po tomto velkém rozrodu pánů z Krašova se začínají psát dějiny pánů z Gutštejna.

Gutštejn se nachází pouhých 5 kilometrů jižně od hradu

Falštejna. Dispozice Gutštejna byla dvojdílná a obsahovala jádro a předhradí, oddělené od sebe příčným příkopem. Od zbytku plošiny, na které byl hrad situován, byl oddělen dalším, dnes již mělkým a nevýrazným příkopem. Skála na jižní hraně předhradí byla opracována tak, aby tvořila přírodní hradbu. Jinak na zdejším předhradí nejsou patrné žádné terénní relikty, které by nám umožnily udělat si představu o zástavbě na předhradí. Jádro bylo z tří stran chráněno strmými svahy, spadajícími do údolí. Zástavba v jádře byla hustá a prošla poměrně složitým stavebním vývojem. Nejasné je i typologické zařazení, ale dalo by se snad uvažovat o hradu s plášťovou zdí (Durdík 2009, 143-146).

Pokud se týče majetku, který původně patřil pánům z Gutštejna, zdá se být poměrně skromný – kolem poloviny 14. století do správy gutštejnského panství patřily snad jen vsi Břetislav, Okrouhlé Hradiště a Šipín. Při pohledu na mapu tvoří tyto vesnice rovný pás, rozkládající se od severovýchodu na severozápad od Gutštejna a toto příslušenství tvořilo skromný základ budoucího obrovského majetku, který měl tento rod ještě získat. V roce 1369 jsou zmíněni bratři Jan, Jetřich III. a Půta z Gutštejna, kteří rodový hrad zřejmě drželi v nedílu. Ti rozšířili rodový majetek a k vesnicím Břetislav, Okrouhlé Hradiště a Šipín získali do držení ještě vsi Líšřany, Trpísty a Libyni (Jánský 2009, 58-59), rozšiřující jejich panství na jih od Gutštejna. Jetřich III. z Gutštejna získal někdy po roce 1369 Trpísty do úplného vlastnictví, zřejmě po smrti spoluvlastníků vsi Ludvíka a Chvala, kteří po tomto datu v pramenech již nevystupují (Jánský 2009, 328). Jetřichův bratr Půta měl v držení vesnice Hradiště, Líšřany a Břetislav, a Gutštejn postoupil do držení svému bratrovi Jetřichovi, který je roku 1405 uváděn s predikátem „z Gutštejna jinak z Trpíst“. Po zakoupení Všerub Jetřich III. postoupil Trpísty svému bratru Půtovi, který se „z Trpíst“ píše poprvé roku 1413 (Jánský 2009, 329).

Kolem roku 1417 však Jetřich zemřel a jeho majetku, včetně hradu Gutštejna, se ujali jeho synové, Burian a Jan starší. Již v roce 1418 Burian z Gutštejna jmenuje nového faráře ke kostelu v Okrouhlém Hradišti (Úlovec – Jánský 2000, 81). Po svém bratru Jetřichovi zemřel i Půta, jehož majetek zdědili jeho synové, Mikuláš a Jan mladší z Gutštejna na Trpístech.

Na počátku husitských válek zůstali Gutštejnové loajální katolické církvi a královské moci. Po bitvě u Nekmíře, kde Jan Žižka porazil katolické vojsko, které bylo v přesile, dobyl a vypálil několik opevněných sídel, mimo jiné i Všeruby a Štěpánovice. Tato sídla patřila členům hroznatovského klanu, který se pak stal nesmiřitelným nepřítelem husitství. Za tuto oddanost byli bohatě odměňováni Zikmundem Lucemburským, který Gutštejnům převedl mnoho pozemků, původně patřících převážně různým církevním institucím. Poté, co byl roku 1421 dobyt Švamberk, byl i Gutštejn připravován na husitské obležení, které přišlo již o rok později. Ačkoliv se názory na výsledek obléhání v odborné literatuře liší, je pravděpodobnější, že byl Gutštejn dobyt, jak o tom svědčí i zprávy dobových pramenů (Hlaváček 1981, 228). Na počátku května 1422 norimberská rada posílá zprávu do Ulmu, že husité dobyli a vypálili několik hradů (Jánský 2009, 64). Jelikož nejsou tyto opevněné body přímo jmenovány, je možné s opatrností uvažovat, že jedním z nich mohl být i Falštejn.

I přes fakt, že se Gutštejn za husitských válek příliš neosvědčil jako pevnost, zůstal významný svou polohou a brzy po jeho vypálení byl svými majiteli, Burianem I. a Janem starším, opraven. Z husitských válek nakonec vyšli páni z Gutštejna obohaceni o přímo obrovské množství majetku a pozemků. To se později ukázalo zejména u Buriana II. z

Gutštejna, zvaného někdy též Burian Bohatý, který se psal na Rabštejně, Tachově, Nečtinách i dalších sídlech. Jeho obrovské dominium bylo rozděleno na 11 správních celků a zahrnovalo údajně na 500 vesnic a 1700 mlýnů. (Úlovec – Jánský 2000, 82-83). Ironií doby je fakt, že velká část majetku, kterou katoličtí Gutštejnové takto získali, patřila různým klášterům a jiným církevním institucím.

Zatím Trpístští z Gutštejna, tato chudá větev jinak bohatého rodu, měli až do roku 1446 za své sídlo pouze tvrz v Trpístech. Až v této době získávají právo na užívání poloviny hradu Bubnu za 2000 kop grošů od bratrů Ctibora, Viléma a Jana z Volfštejna. Ve stejném roce, tj. 1446, se celý rod Gutštejnů zúčastnil v Sasku války mezi kurfiřtem Fridrichem II. a jeho bratrem Vilémem, členy knížecího rodu Wettinů. Gutštejnové se přidali na stranu kurfiřta Fridricha a do jeho služeb přivedli i své žoldnéře. Zatímco Burian I. a Jan starší z Gutštejna přivedli 200 jízdních a 400 pěších bojovníků, Mikuláš a Jan mladší z Gutštejna na Trpístech dokázali dát dohromady pouhopouhých 15 jízdních a 50 pěších bojovníků (Jánský 2009, 329-330). Tento výrazný nepoměr jasně ukazuje na majetkové rozdíly a možnosti jednotlivých příslušníků tohoto rodu. Janův bratr Mikuláš někdy po začátku války však přešel na stranu Viléma III., veden zřejmě vidinou velké válečné kořisti, neboť vévoda Vilém sliboval „více zlata, než mají všechna říšská knížata“. Celé tažení však nakonec pro Mikuláše skončilo neúspěchem, neboť kvůli sporům o proplacení žoldu vévodu opustil a vrátil se do Čech. Cestou však jeho družina byla neustále napadána a Mikuláš musel veškerou svou kořist utratit cestou za jídlo. Do vlasti se tak vrátil bez možnosti zlepšit rodové finanční možnosti, neboť i o nezaplacený žold se musel ještě mnoho let s vévodou Vilémem soudit (Jánský 2009, 330).

V roce 1453 zemřel Jan starší z Gutštejna. Někdy v této době se také hrad Gutštejn i s přilehlým panstvím dostal zpět do držení Trpístských (Úlovec – Jánský 2000, 83). Roku 1460 Jetřich, údajný synovec Jana z Gutštejna na Trpístech, v Deskách zemských uvádí mezi svým dědictvím mj. „... v Hradišti Okrúhlém, v Bezemíně, v Machařově, v Břetislavi, v Polučanech, v Dlúhém Hradišti, v Trnové na dvořích kmetcích s platem, a v Machařově na dvoru popl., s dědinami, s lukami, lesy, rybníkem řečeným na Trnovském rybníce prostřednie(m), který mu se se na rozdielu dostal, s potokem, kterýž teče od Falšteina i nad Falšteinem, což ho jest, i s tím platem, což od starodávna jest z toho potoka a mlýnu řečeného Truhlář, s těmi poplatky, kteří od starodávna platí, a mlejn řečený Hlaváčkuov s platem, jakž jest mu se na rozdielu dostal, i také na těch listech Falšteinských, což k tomu přísluší, 550 kop gr.,(...) A Jan z Gutšteina a z Trpíst, strýc nadepsaného Jetřicha, k tomuto své dal povolení “ (Emler 1870, 296). Tento zápis však vnáší zmatek do majetkových a příbuzenských vztahů Gutštejnů z Trpíst, neboť Mikuláš, údajný otec Jetřicha z Gutštejna, vystupuje v pramenech ještě roku 1480 (Jánský 2009, 335) a jiný bratr Jana a Mikuláše se v pramenech nevyskytuje. Každopádně výše zmíněný zápis v Deskách zemských je první, byť nepřímou historickou zmínkou o Falštejnu. Z tohoto výčtu majetku je zřejmé, že Jetřich pravděpodobně vlastnil celé gutštejnské panství, i když není známo, kdy a jak ho získal. Co přesně znamená zmínka o “listech falšteinských” se mi ani po konzultaci s historiky nepodařilo objasnit, ale snad by se možná mohlo jednat o soupis příslušenství hradu, který se ovšem nedochoval.

Jetřich IV. však své panství dlouho nevlastnil a již roku 1463 je Jan z Trpíst uváděn jako poručník Jetřichových sirotek, když se soudí s Kateřinou ze Šonvaldu, vdovou po Bernardovi (Bohuslavovi) ze

Švamberka, o dluh 50 kop grošů, který měla dlužit zesnulému Jetřichovi. Kateřina se sice bránila, že dlužnou částku má ve skutečnosti zaplatit její sestra Eliška ze Šonvaldu, manželka mrtvého Jetřicha, ale po doložení dlužní smlouvy s jejím jménem byla soudem donucena dluh splatit (Emler 1870, 324). Tento zápis ukazuje, že Jetřich asi skutečně nebyl synem Mikuláše z Gutštejna, protože poručníkem jeho potomků se stal Mikulášův bratr Jan. Zdá se tedy, že při zápisu z roku 1460 se úředník, zapisující do zemských desek, dopustil chyby a mylně uvedl Jana z Gutštejna jako strýce, i když ten byl ve skutečnosti otcem Jetřicha IV. z Gutštejna. Vypadá to, že po Jetřichově smrti se celé panství, příslušející k hradu Gutštejnu vrátilo do držení hlavní větve rodu, protože Jetřichův syn Jan se nepsal seděním na Gutštejně, ale pouze na Trpístech (Emler 1870, 324).

Rod Trpístských z Gutštejna se v pramenech připomíná opět v polovině července roku 1471, kdy se Bohuslav ze Švamberka na Boru a Krasíkově ve svém dopise chebské městské radě mimojiné zmiňuje o svém záští (osobním sporu) s Trpístskými z Gutštejna. Městská rada měla na jeho žádost potrestat jistého Hensela Mosera, který vyhlásil Bohuslavovi ze Švamberka válku a měl za to být podporován Janem z Gutštejna na Trpístech. Rod pánů z Gutštejna byl v této době sjednocený (až na Mikuláše z Gutštejna, který byl již od roku 1467 ve službách knížete Viktorína, syna českého utrakvistického krále Jiřího z Poděbrad a nepodléhal vlivu hlavní větve rodu), takže se dá předpokládat, že odboj proti Švamberkům se neobešel alespoň bez tichého souhlasu Buriana II., tehdejší hlavy rodu (Jánský 2009, 334). Zdá se, že celá situace se ještě obešla bez nějakých větších vojenských akcí, protože vztahy mezi těmito dvěma nejmocnějšími západočeskými rody byly stále ještě poměrně dobré a do podoby regulární války eskalovaly až o několik desetiletí později.

Kolem roku 1480 umírá v Českém Krumlově za neznámých okolností Mikuláš z Gutštejna a roku 1489 se v pramenech naposledy objevuje Jan II. starší z Gutštejna na Trpístech, poslední člen tohoto rodu. Majitelem Trpíst i s tamnější tvrzí a veškerých statků k ní náležejících se v průběhu 90. let 15. století stává Kryštof I. z Gutštejna, syn Buriana II. (Jánský 2009, 335). Ještě roku 1497 pobírala Eliška ze Šonvaldu, která přežila svého manžela i syna, věno, které jí bylo přisouzeno již roku 1460 (Úlovec - Jánský 2000, 83).

Nejbohatší a nejmocnější z Gutštejnů, Burian Bohatý, zemřel roku 1490 a jeho majetek přešel na jeho pět synů: Jana, Jetřicha, Volfa, Kryštofa a Jindřicha. Každý z nich se psal po některém ze svých zděděných sídel, ale po rodovém Gutštejnu žádný z nich. Tito mužové si na své živobytí vydělávali jako loupeživí rytíři nejhrubšího zrna. Jindřich z Gutštejna dokonce zajal bratry Bohuslava a Jana z Švamberka a uvěznil je jako zločince na hradě Schwarzenburg v Horní Falci. Tento způsob obživy šlechtických bratří se zakrátko projevil i v postavení rodu Gutštejnů mezi českou vysokou šlechtou. Roku 1501 byl schválen a do Zemských desek vložen dokument o přednosti českých panských rodů. Na prvním místě figuroval rod pánů z Rožmberka a jeho přidružených větví, následovaný pány z Lipé (s dalšími větvemi Ronovců), pány z Kunštátu a dalšími. Páni z Gutštejna byli uvedeni až na 26. místě z 34 šlechtických rodů, jako jediná větev Hroznatovců. (Jánský 2009, 199). Toto svědčí o velkém poklesu vlivu a oblíbenosti Gutštejnů v průběhu pouhého jednoho desetiletí od smrti Buriana Bohatého.

Výhodná poloha Gutštejnu měla pro jeho majitele i tentokrát velký význam. Gutštejn se nacházel v hlubokých lesích, daleko od větších sídel a významných komunikací. Gutštejn byl využíván jako ideální

základna pro nelegální aktivity – ubytování loupežných posádek, přechovávání nakradené kořisti, věznění obětí únosů, přechovávání zemských škůdců nebo místo pro tajné schůzky. Roku 1503 užíval Gutštejn během své války proti knížeti Jiřímu Saskému Jiří Všerubský z Gutštejna. Když roku 1504 Jiří a skupina jeho mužů vnikla do saského města Bischofswerda, zajali kolem 40 městských obyvatel a převezli je do Čech, kde je drželi na několika svých hradech, mimojiné i na Gutštejně, aby za zajatce dostali výkupné. Již následujícího roku dokonce zajala Jiřího banda kolem 20ti mužů stavu šlechtického, z nichž někteří strávili nějaký čas v zajetí na Gutštejně, než byli propuštěni na revers (Úlovec – Jánský 2000, 84-86). Ačkoliv další hrady v okolí, které sloužily zemským škůdcům jako základny a útočiště, nejsou přímo jmenovány, prameny naznačují, že takových míst bylo zcela jistě více. S určitou dávkou opatrnosti můžeme soudit, že Falštejn, ležící jen několik kilometrů na sever od Gutštejna, mohl být jedním z naznačených opevněných bodů a při těchto nezákonných aktivitách alespoň občas využit, přinejmenším jako vhodná skrýš pro zločince. Jeho poloha uprostřed hustých lesů a mimo intenzivně osídlenou oblast by pro tento účel byla určitě ideální.

Lapkové se na Gutštejně zdržovali až do roku 1507, kdy byl v Plzni popraven Jan Bavůrek ze Švamberka, známý lupič a zemský škůdce, který byl spojencem gutštejnských bratrů. Již tohoto roku využil rodový hrad Jetřich z Gutštejna jako jednacím sídlo. Jetřich byl v této době pověřeným jednatelem nejvyššího kancléře Albrechta Libštejnského z Kolovrat a na Gutštejně jednal s falckými diplomaty Albrechtem z Wiršperka a Kryštofem Tejnárem o využívání několika falckých lén (Jánský 2009, 281). Hrad tedy v této době musel dosahovat jisté, alespoň minimální reprezentační úrovně, když zde bylo možné ubytovat zástupce z v té době ještě říšského Chebska. V letech 1509 a 1510 však byla

bratrům z Gutštejna zabavena většina sídel a z jejich majetku zbyl jen malý zlomek. Bratři se velmi zadlužili a nakonec byli nuceni prodat i zbytek svého majetku. Tak se mezi lety 1518-1520 novým pánem Gutštejna stal Mořic Širntyngár ze Širntyngu, svou povahou podobný agresivním Gutštejnům. Se svým společníkem, německým loupeživým rytířem Hansem Tomasem z Arberka, ještě jednou naposledy učinili Gutštejn skrýš pro lapky. Ti odsud vyjížděli převážně přes hranice na bavorskou stranu, kde přepadali a okrádali pocestné (Úlovec – Jánský 2000, 90).

Nakonec se někdy po roce 1534 hrad Gutštejn i s příslušenstvím vrátil nakrátko do rukou Viktorýna z Gutštejna, syna nejmladšího z bratrů, Volfa. Ten prodal roku 1549 celé gutštejnské panství Hanušovi Elpognárovi z Dolního Šenfeldu, který vlastnil nedaleké bezdružické panství. Mezi majetkem, který se prodává, se nachází: “zámek Gutštejn, dvůr poplužní s poplužím, Okrouhlé Hradiště, Bezemín, Machoří, Břetislav, Poličany (...), v Dlouhém Hradišti dvory kmeců, co tu má” (Úlovec – Jánský 2000, 95). Mnoho z vesnic patřilo již k původnímu inventáři panství již od doby jeho založení. Mezi majetkem panství ovšem není zmiňován Falštejn, dá se tedy hypoteticky předpokládat, že již v této době byl přinejmenším nevyužívaný. Jako zaniklý je hrad přímo jmenován až roku 1566 při soupisu majetku bezdružického panství. Někdy v této době je opuštěn i Gutštejn a postupně zaniká.

6.4 Páni z Bezdružic

Bezdružice jsou malé městečko, nacházející se několik kilometrů severně od Konstantinových Lázní. Na kopci nad městem stojí hrad, v novověku přebudovaný na zámek, původně sídlo pánů z

Bezručic, které se na konci 14. století dostalo do majetku pánů z Kolovrat.

Bezručice se v pramenech objevují poprvé roku 1227, kdy jsou zmiňovány v závěti velmože Kojaty z Mostu, člena významného rodu Hrabšiců. Tento mocný a bohatý šlechtic na sklonku svého života rozděl většinu svého rozsáhlého majetku různým svým příbuzným, církevním institucím a věrným služebníkům. Velké množství jeho donací se odehrálo na Bezručicku, kde rozděl velké množství vsí svým příbuzným a družiníkům (Velínský 2002, 41). Bezručice, zatím jen ves, se dostali do dědičného držení Vojslava a Bohuslava, snad bratrů. Další zmínka o Bezručicích pochází až z roku 1330, kdy byl majitelem vsi Vyšemír z Bezručic. V letech 1360-1379 vlastnil vesnici rytíř Bušek, považovaný za předka Harantů z Polžic a Bezručic (Procházka 2006, 5). Ten byl zřejmě posledním majitelem Bezručic z tohoto rodu, protože kolem roku 1390 koupil hrad i s přílehlým panstvím Purkart z Kolovrat, zakladatel nové větve tohoto rodu – Kolovratů z Bezručic. Ti hrad i s okolím vlastnili až do roku 1542, kdy Jetřich Kolovrat z Bezručic prodal své sídlo Hanušovi Elbognárovi z Dolního Šenfeldu, který celé panství rozšířil přikoupením několika dalších vsí a snad i provedl nějaké úpravy na hradě, i když přímé doklady k tomuto chybí. Hanušovi synové si však nevedli ekonomicky dobře a po svém zadlužení byli nuceni prodat celé panství, které roku 1564 koupil Adam ze Švamberka a již o 5 let později, roku 1569 získal bezručické panství jeho příbuzný Jáchym ze Švamberka a Bezručice se dostaly do správy švamberského panství. V průběhu 16. a 17. století byl hrad postupně přestavován na zámek a poslední podstatná přestavba, která dala zámku podobu, jakou známe dnes, proběhla v 70. letech 18. století (Procházka – Úlovec 1989, 8-9).

Vzhledem k velkému poškození původní hradní stavby za různých novověkých přestaveb a úprav není o jeho původní stavební podobě ani o jeho počátcích mnoho známo. Obzvláště stavba městského vodojemu roku 1909 byla pro zbytky hradu velmi nešťastná, neboť zničila či pozměnila celou dispozici. Při různých úpravách bylo například zcela zničeno předsunuté opevnění u přístupové cesty. Za dnešního stavu vědomostí si nemůžeme ani být jisti, kdy přibližně byl hrad v Bezručicích založen, vznikl však zcela určitě nejpozději za Buška z Bezručic ve 2. polovině 14. století (Procházka – Úlovec 1989, 8), ale není vyloučené, že byl založen již před rokem 1330 (Durdík 2009, 61). Stavební podobu Bezručic v jejich středověké stavební fázi můžeme rekonstruovat pouze schematicky a neúplně. Hrad měl snad dvoudílnou dispozici, ale zničení podstatné části areálu městským vodojemem poznávání velmi komplikuje. Zbytky původní zástavby jsou zřejmě částečně zachovány v budovách okolo třetího nádvoří (Durdík 2009, 61).

K panství, náležejícímu k Bezručicím, patřila již od počátku stejnojmenná ves pod hradem a několik dalších vesnic rozestých v okolí, včetně Nové vsi, ležící na polovině cesty mezi Bezručicemi a Falštejnem. K panství byla připojena někdy v průběhu 14. století i vesnice Potín, od hradu Falštejna nejbližší sídliště. Pro pány z Bezručic by jistě opevněný bod, který by bránil expanzivním snahám Gutštejnů rozšířit svůj majetek dále na sever, přišel vhod a jako významnější šlechtický rod s prostředky ke stavbě a provozu hradu jsou též možnými zakladateli Falštejna. Pokud by tomu tak bylo, musel se ovšem hrad dostat neznámým způsobem před rokem 1460 do vlastnictví pánů z Gutštejna.

6.5 Shrnutí feudální pozemkové držby

Situace je tedy taková, že ve 14. století, v jehož průběhu hrad nejspíše vznikl, nebylo okolní území ještě součástí velkých kompaktních šlechtických domén, jako tomu bylo ve století následujícím, ale držba okolních vesnic byla rozdělena mezi několik méně významných rodů nižší pozemkové šlechty (konkrétně se jedná o pány z Potína, rytíře z Krsova, rytíře z Postiboře a rod vladyky Sulka, majitele Sviňomazského Hrádku), které jsou však v pramenech veskrze poprvé zmiňovány až ve 2. polovině 14. století. Na jihozápad od hradu ležící ves Poloučany se nacházela na hranici rozlehlého panství již tehdy mocných a bohatých pánů ze Švamberka a na východě od hradu se nalézala hranice jednolitého územního celku, manětínského panství patřícího johanitům. Majetek manětínských johanitů v této oblasti je však doložen až na konci 15. století a nemůžeme si být jisti, jak dlouho zde johanitské vesnice Ostrov a Křelovice existovaly před touto dobou. Fakt, že v pramenech nenalzáme ani jeden predikát, který by zněl “z Falštejna” či “z Falkenštejna” a dal by se spojit se západočeským Falštejnem napovídá, že zakladatelem a prvním majitelem byl příslušník některého z blízkých šlechtických rodů. Snad se proto můžeme domnívat, že Falštejn nejspíše nikdy nesloužil jako rodové sídlo žádnému šlechtici.

Jedním z nejstarších a zároveň nejbohatším rodem, který se v oblasti usídlil, byli pánové ze Švamberka, jejichž hlavní majetky ležely dále na západ a jihozápad, v oblasti chebské Falce a česko-bavorského pohraničí. Švamberk ležel na východní hranici jejich majetkového dominia a zřejmě mohl představovat snahu proniknout dále do českého vnitrozemí. Švamberkové zřejmě podnikali intenzivní kolonizační činnost a ze všech jmenovaných šlechtických rodů měli nejvíce prostředků, aby mohli vybudovat opěrný bod na hranicích svého panství, který možná měl

i podpořit jejich nároky na tehdy jen zčásti kolonizovanou krajinu a pomoci v expanzi rodového území dále do českého vnitrozemí.

Dalším významným rodem, sídlícím v tomto regionu byli Gutštejnové. V období pravděpodobného založení hradu Falštejna, tj. v 1. polovině 14. století, je v jejich rodě doložena velká stavební činnost, kdy bylo založeno v krátké době nejméně 5 hradů, včetně Gutštejna. Mnozí členové tohoto rodu prosluli, často nechvalně, svou agresivitou a nezřízenou touhou po majetku, který se snažili získat často i na úkor svých nejbližších sousedů. Gutštejnové měli jistě prostředky k výstavbě a udržování menšího hradu na severní hranici svého panství. V rámci gutštejnského panství by teoreticky mohl Falštejn sloužit jako opevněný opěrný bod pro expanzivní snahy rozšířit panství dále na sever v době, kdy sídelní a komunikační síť stále neměly definitivní podobu a feudální pozemková držba v oblasti se stále ještě utvářela. Spolu se Švamberky se řadí Gutštejnové mezi nejpravděpodobnější možné zakladatele Falštejna.

Posledním šlechtickým rodem, o kterém se zřejmě dá uvažovat v souvislostech se založením hradu, jsou páni z Bezdružic. Jejich počátky a majetková držba v tomto regionu jsou doloženy již v 1. polovině 13. století. Někdy v období 1. poloviny 14. století zakládají nad vsí Bezdružice sídelní hrad stejného jména. Jejich pozice v oblasti zřejmě nebyla jednoduchá, neboť jejich panství sousedilo s majetky švamberskými i gutštejnskými. Falštejn by tedy mohl v rámci bezdružického panství sloužit jako opevněný bod strážního charakteru, střežící především exponovanou a poměrně dlouhou jižní hranici s gutštejnským panstvím. Snad i tento méně zámožný rod si mohl dovolit vystavět a udržovat hrad této velikosti.

Zbylé rody v okolí (tj. páni z Potína, rytíři z Krsova a rytíři z Postiboře) se řadili k méně zámožné nižší pozemkové šlechtě. Všechny tyto rody jsou též poprvé doloženy až ke konci 14. století, i když je možné, že v oblasti sídlily již mnohem dříve. Všichni příslušníci těchto rodů bydleli na dvorcích nebo tvrzích ve vesnicích, které vlastnili a pokud je známo, žádný ze šlechticů z těchto rodů nevlastnil žádný hrad nebo právo na jeho užívání. Možnost, že by některý z méně zámožných okolních šlechticů vystavěl a udržoval Falštejn je spíše nepravděpodobná.

7 HISTORIE VÝZKUMU LOKALITY

Hrad Falštejn do současné doby stál poněkud stranou zájmu odborné veřejnosti a v literatuře mu bylo věnováno poměrně málo prostoru. Jako první se o hradu stručně zmiňuje F. A. Heber (2002, 49-50) ve svých Českých hradech, zámcích a tvrzích z roku 1848 a krátce zde hrad popisuje. Jako další o hradu píše ve svém monumentálním díle Hrady, zámky a tvrže Království českého A. Sedláček (1905, 56), který připomíná první známou zprávu o hradu z roku 1460 a připojuje i krátký popis hradu spolu s poznámkou, že kolem roku 1880 bylo ještě možné spatřit nadzemní relikty staveb v hradním jádru.

Do 20. let 20. století stál Falštejn opět mimo zájem, ale v tomto období se o hrad začali zajímat němečtí historici, kteří o něm napsali několik kratších článků a zmínek v souhrných monografiích (Schmidt 1925; Lenz 1931; Lenz 1937). Tito autoři však většinou pouze přejímali starší informace, především od A. Sedláčka a nových informací o hradním areálu až na výjimky mnoho nepřibylo.

V letních měsících roku 1937 našel pan Porcari, usedlík z nedaleké vesnice Potín, při úpatí hradu pod skalní ostrožnou několik fragmentů vrcholně středověké keramiky, masivní železný klíč a jakýsi kovový kruh, zřejmě náramek. Tyto nálezy publikoval O. Lenz v krátkém článku (Lenz 1937, 65), ke kterému též přidal černobílé vyobrazení několika z nalezených artefaktů. Doposud se jedná o jediné artefakty (více k definici tohoto termínu a problematice archeologických pramenů Neustupný 2007, 23-45) nalezené na lokalitě a v jejím okolí, které byly dosud v odborné literatuře publikovány (viz obr. 5).

V areálu hradu ani jeho okolí zatím nebyl proveden řádný archeologický výzkum, a tak de facto jedinou terénní badatelskou činností, která se hradním areálem zabývala, bylo jeho zaměření Z. Procházkou, J. Úlovcem a ing. arch. VI. Švábkem roku 1988, na jehož základě byl vytvořen doposud jediný plán lokality (viz obr. 14)[Procházka – Úlovec 1988, 40]. Během zaměřovacích prací bylo nalezeno i několik atypických fragmentů keramiky, která byla všeobecně datována do období vrcholného středověku (ústní sdělení Z. Procházkovy z 15.3.2012) a nemohou tedy příliš pomoci k bližší dataci života hradu.

8 LOKALITA A JEJÍ OKOLÍ NA HISTORICKÝCH KARTOGRAFICKÝCH PRAMENECH

Stará mapová díla mohou být důležitou pomůckou při poznávání podoby historických objektů a jejich bezprostředního okolí a zázemí. Tato díla také mohou soužit při rekonstrukci stavu památky v době vzniku mapového díla. Ačkoliv v době vzniku prvních map byl hrad Falštejn již několik století zaniklý, stále mohou existovat důležité informace, které by se jejich studiem daly získat.

8.1 Lokalita na Müllerově mapování

Mapa Čech Jana Kryštofa Müllera (známá ve své době jako *“Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitau Glacensi et districtu Egerano adjunctis... a John Christoph Müller”*) vznikla roku 1720 na zakázku rakouské monarchie. Zachycuje podrobně nejen topografické informace, ale i lidská sídla, zemědělské informace, doly, zdroje nerostných surovin apod. Její základní měřítko bylo 1:28 000, ale existuje i vydání v měřítku 1:14 400 (http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?zheight=330&lang=cs&z_width=700&z_newwin=1&map_root=mul, [15.3.2012]).

V Müllerově mapě jsou vyznačeny hrady blízké vesnice – Potín, Nová Ves či Dlouhé Hradiště, ale detailní informace z jeho bezprostředního okolí zaznamenány nejsou. Je zde sice schematicky znázorněno údolí Úterského potoka, ale nejsou v něm vyznačeny žádné objekty, které se zde prokazatelně nacházely. Müllerova mapa zobrazuje i hrady, které byly v době jejího vzniku zaniklé (například Gutštejn, Švamberk či Komberk). Zdá se tedy, že hradní areál byl již v této době natolik poničený a nevýrazný, že do mapy nebyl zahrnut ani jako pouhá zřícenina (viz obr. 1).

8.2 Lokalita na 1. vojenském mapování

První vojenské mapování, tzv. Josefské, vznikalo pro potřeby armády a státního aparátu mezi lety 1764-1768. Jeho základem se stala Müllerova mapa, převedená do měřítko 1:28 800. Mapování bylo prováděno tak, že důstojníci na koních jezdili krajinou a zaznamenávali informace, které pak byly zanášeny do map. Jelikož v té době ještě

nebyla vytvořena pevná trigonometrická síť, jednotlivé mapové listy na sebe nenavazovaly a nebylo možné je řádně napojit. Pozornost při tvorbě map byla věnována především komunikacím, říčním tokům, využití půdy a budovám – tedy informacím, důležitým pro armádní operace. Mapy jsou tak mnohem podrobnější, než byl jejich původní vzor. (http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?z_height=330&lang=cs&z_width=700&z_newwin=1&map_root=1vm, [15.3.2012])

Ačkoliv ani na tomto mapování již není Falštejn zobrazen, je alespoň jeho bezprostřední okolí relativně podrobně zmapováno. Je zde v náznaku zobrazena skála, na které hrad stojí a v údolí pod ním, podél břehu Úterského potoka, je vyznačena cesta, vedoucí z Dlouhého Hradiště do Potína. Jako spalný objekt je zde vyobrazen nedaleký Starý mlýn. Plošina, na jejímž výběžku se hrad nachází, je na mapě celá pokrytá stromovým porostem, dnes se ovšem na většině plochy rozkládá zemědělsky obdělávaná půda (viz obr. 2).

8.3 Lokalita na 2. vojenském mapování

Toto mapování vznikalo v letech 1836-1852 a předcházela mu již triangulace, což se projevilo především v přesnosti map a plynulém navazování jednotlivých mapových listů. Základem se staly mapy stabilního katastru v měřítku 1:28 800, což také velmi pozitivně ovlivnilo přesnost. Výsledkem zaměřování byly mapy v měřítku 1:28 800. (http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?z_height=330&lang=cs&z_width=700&z_newwin=1&map_root=2vm, [15.3.2012])

Na tomto mapovém díle je již podrobně zobrazena hradní skála, ale bez náznaku jakýchkoliv reliktnů. Na sever od hradního areálu je vyznačena nová cesta, vedoucí z Nové Vsi do údolí k mlýnu pod hradem. Hradní plošina je odlesněna a je na ní vyznačena pole, které zde zřejmě vzniklo v mezidobí mezi jednotlivými mapováními (viz obr. 3)

8.4 Lokalita na 3. vojenském mapování

Toto mapování, které pro oblast Čech vznikalo v letech 1877-1880, se vyznačuje již dosti velkou přesností, detailností a kolorováním. Navíc jsou zde již zobrazeny i vrstevnice a kóty. Mapové listy byly vydány v měřítku 1:25 000, 1:75 000 a největší 1:200 000, které již bylo vydáno černobíle. (http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?z_height=330&lang=cs&z_width=700&z_newwin=1&map_root=3vm, [15.3.2012]).

Mapa 3. mapování je natolik podrobná, že je možné rozpoznat zbytky opevnění areálu hradu. Je zde jasně vyznačený velký šijový příkop, vymežující plochu předhradí i hradní ostrožna. Ani v tomto díle však nejsou patrné žádné objekty, které by se podle A. Sedláčka v jádře ještě měly nacházet (viz obr. 4).

9 POPIS LOKALITY A JEJÍHO PŘILEHLÉHO OKOLÍ

Na Úterském potoce, tekoucím pod hradem, se nacházely v několikakilometrovém okolí hradu minimálně tři historicky doložené mlýny (Emler 1870, 296). Jeden z těchto mlýnů se nacházel přímo pod hradní skálou u silnice. Jedná se zřejmě o dřívější Truhlářův mlýn (Profous 1954, 534), který byl později přejmenován na Starý mlýn. Neznáme sice z písemných pramenů příslušenství náležející k Falštejnu, ale snad se

můžeme domnívat, že tento mlýn mohl být teoreticky součástí výbavy hradu a zajišťovat část jeho ekonomických potřeb. Ve středoevropském prostoru byly mlýny celkem běžnou a důležitou součástí hradních inventářů a přítomnost mlýna byla zjištěna u mnoha českých šlechtických hradů, například u Kozího Hrádku (Hložek – Křivánek – Menšík 2011, 233) či v rozlehlém ekonomickém zázemí hradu Krašova (Durdík 1983, 472-474).

Nedaleko pod hradem, přímo u cesty vycházející z údolí, byla objevena soustava konkávních objektů neznámého stáří a účelu. Během prací na lokalitě byl pořízen hrubý terénní náčrt této situace (viz obr. 8) Historické a kartografické prameny se k případné zástavbě pod hradem vůbec nevyjadřují a jejich alespoň rámcová datace je v současné době nemožná. Tyto objekty se nacházejí na ploše přibližně 15x4 metry. Nejblíže směrem k hradu se nachází dvojice objektů o průběru přibližně 2x3 metry, které jsou propojeny, kousek od nich je kruhový objekt o průměru do jednoho metru. Na přední straně objektu se nachází větší množství kamenné suti. Po očištění od porostu se na hřbetu terénní hrany objevila koruna a líc destruované kamenné zdi (viz obr. 9). Podoba těchto objektů zde umožňuje teoreticky předpokládat kamennou či hrázděnou nadzemní stavbu o dvoj- či třídílné dispozici. Přibližně o 2 metry dále se nachází velký kruhový objekt o průměru 2-2,5 metru a hloubce kolem 1,5 metru. Posledním objektem v řadě je 3-3,5 metru dlouhá, mělká strouha, která ústí u terénní hrany svahu u cesty. V blízkém okolí tohoto areálu byly provedeny povrchové sběry, jejichž cílem bylo nalézt archeologický materiál, který by pomohl s jeho alepoň rámcovou datací, bohužel s negativním výsledkem. Všechny objekty jsou zapuštěny do hlíny a v jejich ploše nejsou patrné zbytky kamenné destrukce, kromě přední hrany dvou nejnižších objektů, kde je kromě

zdi také patrné velké množství kamenné drti.

Spojitost tohoto areálu s hradem je za současného stavu vědomostí neprokazatelná a tato otázka by zasluhovala bližší pozornost. Vzhledem k blízkosti hradního areálu lze vyslovit teoretickou domněnku, že tento areál mohl mít vazbu na hrad a mohlo by se jednat o součást hradního hospodářského zázemí, která ke svému provozu potřebovala blízkost vodního zdroje, v tomto případě Úterského potoka. Hospodářské zázemí v předpolí hradu (dá-li se ovšem o této poloze mimo dohled hradu mluvit jako o předpolí) není u šlechtických hradů vzácné. Známe je rozlehlé předpolí hradu Krašova, které je tvořené soustavou náhonů, mlýnů, rybníčků, pivovarem a množstvím dalších provozů (Durdík 1983, 472-474). Ekonomické aktivity vázané na zdroj vody byly rozpoznány například i v okolí Kozího hrádku (více Hložek – Křivánek – Menšík 2011), kde byl evidován například pivovar, mlýn či několik rybníčků. V případě Kozího hrádku byly tyto rybníčky zahrnuty i do obraného systému hradního areálu, protože byly využívány jako zásobárna vody pro zatopení hradního příkopu.

Falštejn se nachází na okraji plošiny, která je zakončena skalní ostrožnou, na které je situováno jádro hradu. Plošina velmi mírně stoupá až k předhradí, které je od ní odděleno příkopem, zpevněným valy na obou stranách. Plocha před hradem je tak téměř na stejné výškové úrovni, jako předhradí. V okolí hradu a částečně v areálu předhradí stojí vzrostlý smrkovo-borový les. Pás lesa končí asi 30 metrů od vnějšího valu směrem na sever, k vesnici Potín. Poté začíná obdělávané pole, táhnoucí s až k silnici. Toto pole se objevuje až na mapách 2. vojenského mapování, 1. vojenské mapování zachycuje celou plošinu porostlou lesem, takže současné pole je až novověkého stáří a zřejmě nijak nesouvisí s hradem. Během prací na lokalitě bylo v přilehlém okolí hradu

nalezeno několik terénních reliktních, které mohly mít souvislost s hradním areálem. Naproti Starému mlýnu kolmo na současnou cestu, stoupá do svahu asi 60-70 metrů dlouhý terénní útvar, který by mohl být starou úvozovou cestou (viz obr. 10), ovšem může být i přírodního původu. Na začátku svahu se na tento úvoz napojují dva méně výrazné a kratší, které směřují směrem k Potínu a cestě do Nové Vsi. Je možné uvažovat, že se jedná o svazek bývalých úvozových cest, které se setkávaly právě pod hradem a tato největší mohla být původní přístupovou cestou do hradu. Maximální šířka a hloubka úvozu dosahuje až 5 metrů. Tento útvar je tak výrazný, že byl zanesen i do mapy 3. vojenského mapování. Úvoz je nejhlubší a nejširší na začátku u cesty a směrem vzhůru do svahu se postupně zužuje. Přibližně po 70 metrech, kde svah přechází do roviny, náhle končí. Zhruba od poloviny úvozu po jeho konec souběžně s ním vede velmi mělká a těžko zřetelná strouha. Pokud by se jednalo o původní přístup k hradu, vedl by na plošinu před předhradím a poté přímo k dnešnímu vstupu.

Hrad Falštejn má dvojdílnou dispozici – malé jádro, které je průrvou rozděleno na dvě části, západní, které přiléhá k předhradí a východní, která je situována na skalní ostrožně. Druhým dílem dispozice je rozlehlejší předhradí. Hrad je položený na ploché vyvýšené plošině, která se vypíná nad údolím Úterského potoka. Od zbytku plošiny je předhradí oddělené po celé délce příkopem, který je z obou stran lemován valy (viz obr. 11). Příkop je v nejširším místě široký přibližně 10 metrů a hluboký přibližně 5 metrů. Valy, které příkop lemují, dosahují dnes výšky až 1 metr, ale dříve zřejmě bývaly ještě vyšší. Pokud byla na jejich hřebeni postavena ještě nějaká další fortifikace, jako například palisáda nebo lehčí zeď, není již dnes rozpoznatelné. Zhruba vprostřed valu je vyšlapaná cesta, po které se do areálu hradu dnes vstupuje, nedá

se však určit, jestli je to i původní vstup. Jinde však není žádné narušení valů a příkopu patrné, takže původní vstup do hradu se mohl opravdu nacházet na tomto místě. Předhradí samotné má tvar půloblouku, který se obepíná okolo jádra. Jeho nejdelší rozměry jsou 60-65 metrů na délku a na 25 metrů na šířku. Na zbytku plochy předhradí nejsou jinak patrné žádné viditelné terénní relikty a povrchovým průzkumem reliéfu se tak nedá určit případná zástavba jeho plochy.

Jádro hradu má dvě části, položené na dvou skaliskách, oddělené od sebe několik metrů širokou průrvou. Západní část jádra je menší a má pravidelný, přibližně oválný tvar. Dvěma stranami přiléhá k předhradí, od kterého je oddělena mělkým příkopem. Od východní části jádra je oddělená skalní průrvou, širokou několik metrů. Skalní stěny zde spadají strmě dolů a tvoří velmi těžko překonatelnou přírodní překážku. Na hraně skály jsou patrné záseky o délce přibližně 2 metrů, přímo proti opačné části jádra. Napříč přes kratší stranu skalního ostrohu je patrný rovný, do skály vytesaný útvar, který se dá nejspíše považovat za vnější líc stěny hypotetické stavby, která se zde mohla nacházet nebo o líc hradby, která zde být. Náznak terénní vlny jsoucí po obvodu této části jádra nám dává možnost teoreticky uvažovat o zástavbě nebo spíše o obvodové hradbě, chránící tuto část hradního areálu.

Z předhradí vede příkopem cesta na východní část jádra, i když v minulosti tomu pravděpodobně tak nebylo. A. Sedláček se ve svém díle při popisu hradu domnívá, že průrva zde byla překlenutá a stával zde sklep (Sedláček 1905, 56). Do skály je sice několik centimetrů zahlubněný relikty, který by umožňoval interpretaci přisazení klenby ke skalní stěně v těchto místech. Skála, která zde tvoří podloží, však eroduje v blocích a na několika místech (i v polovině skalní stěny) vytváří relikty,

kteře mohou evokovat umělou úpravu povrchu lidskou činností. Jinak zde ovšem není patrný řádný další doklad zástavby a vzhledem k faktu, že by se tento sklep nacházel na dně příkopu několik metrů pod úrovní povrchu skály, považuji zde přítomnost zaklenutého sklepa za nepravděpodobou.

Současný přístup pro turisty vede příkopem a stoupá kolem výrazného konvexního objektu kruhového tvaru, situovaného naproti předhradí (viz obr. 12). Právě do těchto míst A. Sedláček umisťuje zbytky věžové stavby, neboť ještě v 80. letech 19. století zde měly být zachované relikty zdí. Stavba však neměla do skály vytesané základy, ale byla na ni pouze položena (Sedláček 1905, 56), což urychlilo její zkázu. Tento kruhový objekt u vstupu přímo sousedí s do skály vytesanými základy rozměrnější stavby obdélného půdorysu, ze kterých se dochovaly pouze dvě strany, svírající spolu pravý úhel. Vnitřní rozměry této stavby, která se zřejmě dá interpretovat jako hlavní obytná budova hradu, byly nejméně 3x5 metrů. Po obvodu jádra je ve vystouplém reliktu patrný průběh obvodové hradby, místy jsou dochovány i zbytky kamenů, v náznacích ukazující její korunu a líc. Naproti západní části jádra je další konvexní objekt, převyšující terén přibližně o metr, ve kterém se nachází velké množství kamenů. Nachází se přímo proti zásekům na okraji skály západní části jádra. Tento objekt může být hypoteticky pozůstatkem původního vstupu do jádra – kruhová kamenná kupa může být reliktem branské stavby a záseky na protější hraně skály by mohl být pozůstatek kapsy, do které dosedal konec padacího mostku. Okraj skály je zde oderodovaný a tvoří strmý svah, spadající do skalní průrvy mezi jádry, takže dnes je vzdálenost od jejich okrajů 5-6 metrů, ale dříve zřejmě byla menší. Pokud by tomu tak bylo, jádro by se zvednutím padacího mostu izolovalo od zbytku hradu a bylo by tak de facto chráněno ze všech čtyř stran skalními svahy.

10 SOUČASNÝ STAV LOKALITY

V dnešní době je hrad ve velmi špatném stavu. V celém jeho areálu již nejsou stojící budovy ani nadzemní relikty zdiva, až na občasné fragmenty zdí ve skalních spárách v jádře hradu. Ještě v 80. letech 19. století zde sice údajně stály zbytky věžové stavby (Sedláček 1905, 56), ale podle pozdějších zpráv byl materiál z hradu použit na novostavby v okolních vesnicích, obzvláště v Nové Vsi a Potíně (Lenz 1937, 65).

Ve východní části jádra jsou dodnes patrné terénní relikty, naznačující rozlohu vnitřní zástavby, především se jedná o do skály vytesané základy velké obdélné stavby, zřejmě hlavní obytné budovy. Skála, na které je jádro hradu situováno, je tvořena horninou, která lehce eroduje a odpadá ze skály ve velkých blocích, takže plocha jádra je dnes menší, než dříve a nedá se vyloučit, že některé části hradního areálu nejsou erozí nenávratně zničeny. Vážnost situace se potom dá zvláště posoudit na svahu přímo pod jádrem, které je v silné vrstvě pokryté velkými kameny odpadlými ze skalní stěny.

Západní část jádra je od zbytku předhradí oddělena dnes již mělkým příkopem, ale dá se předpokládat, že kdysi býval mnohem hlubší. Na poměrně velkém areálu předhradí dnes již nejsou žádné pouhým okem pozorovatelné relikty původní zástavby, což je částečně zapříčiněno i tím, že celá plocha je pokryta silným lesním drnem a porostlá vzrostlými stromy. Od zbytku plošiny, na které je hrad situován, je předhradí odděleno poměrně hlubokým příkopem, který je z obou stran zpevněn valem. přibližně vprostřed délky vnějšího systému opevnění je v současnosti veden vstup do hradu, ale nejsou zde patrné žádné relikty jakékoliv branské nebo věžové stavby, která by vjezd chránila, nedá se

tedy zcela jistě určit, zda je vstup původní či nikoliv. V opevnění však není patrné žádné jiné přerušení, které by mohlo indikovat další vstup do hradního areálu, takže vstup současný je s největší pravděpodobností i vstupem původním. Otázku formy a podoby jeho zajištění není za současného stavu vědomostí možno zodpovědět a k jejímu zodpovězení byl by nutný případný archeologický průzkum v prostoru předpokládané brány.

Nedaleko hradu, kousek po svahu směrem k silnici a Starému mlýnu se nachází další, menší skalní ostroh. A. Sedláček (1905, 56) sem umísťuje obranou stavbu, snad jakousi předsunutou baštu, která měla Falštejn z tohoto směru bránit. Na ploše ostrohu nejsou však patrné žádné relikty, které by naznačovaly, že zde nějaké takové opevnění stálo. Není však vyloučené, že ještě před 100 lety zde mohl A. Sedláček zbytky nějaké formy opevnění pozorovat. Pro tuto hypotézu snad mluví dominantní poloha ostrohu vůči hradu, která by dovolovala případným útočníkům z boku ostřelovat jádro hradu, s přímým výhledem na hlavní obytnou stavbu. Povrchové sběry na plošině a v jejím okolí nepřinesly žádné nálezy, které by mohly případně vypovídat o delším využívání okolí plošiny. Proto, pokud nebude v budoucnu proveden cílený archeologický výzkum na ploše ostrohu, zůstává i tato otázka nevyjasněna.

Nakonec bych ještě zmínil, že během prací na lokalitě při zaměřování a povrchových sběrech jsem na ploše předhradí, na valech zpevňujících vnější příkop i v hradním jádře pozoroval několik menších pravidelných objektů, zahloubených až několik desítek centimetrů pod povrch, které pravděpodobně mohou být detektorářské výkopy, i když se zdají být minimálně několik let staré.

11 POVRCHOVÉ SBĚRY

11.1 Teorie povrchových sběrů

Povrchové sběry jsou jednou z archeologických metod, která může pomáhat s datováním archeologických lokalit a zkoumá stopy osídlení pomocí zlomků artefaktů, nacházejících se na povrchu terénu. Otázky, které se dají takto řešit, sahají od těch jednodušších (např. vyhledání určité komponenty), až k těm složitějším (jako je určení funkce areálů aktivit nebo prostorových vztahů mezi jednotlivými areály (Kuna a kol., 305). Objektem zájmu povrchových sběrů jsou tedy všechny movité artefakty, které jsou alespoň rámcově datovatelné nebo nějakým způsobem dokládají aktivitu v areálu. Takovými artefakty je třeba keramika, mazanice (sama o sobě nedatovatelná, ale spolu s keramikou může dokládat obytnou funkci areálu), další hliněné artefakty (přesleny,...) či kovové předměty (s výjimkou velmi zkorodovaných nebo malých kusů). V poslední době se předmětem zájmu začaly stávat i jiné druhy artefaktů, např. železářská struska či švartna (Kuna a kol. 2004, 308). Nejčastějším nacházeným (a tedy sbíraným) je ale keramika, která má tu výhodu, že je zároveň chronologicky jedním z nejcitlivějších artefaktů.

Tak jako u jiných nedestruktivních metod, je i u povrchových sběrů cílem buď objevení a základní vymezení sídelních komponent, nebo jejich podrobnější popis a zjištění co nejvíce informací. Tomu odpovídá i členění terénních metod na metody vyhledávání komponent a metody jejich podrobnějšího studia. Samotné komponenty jsou chápány jako prostorové, chronologické a funkční celky, které vznikly kumulací artefaktů a ekofaktů v někdejších areálech aktivit (Kuna a kol. 2004, 305).

Použití metody povrchových sběrů má (oproti jiným nedestruktivním metodám) tu výhodu, že je možné komponentu alespoň rámcově datovat běžným archeologickým postupem – tedy typologicky. Z toho důvodu jsou povrchové sběry vhodným postupem v případě, když nemáme jinou možnost, jak datovat lokalitu, popř. potřebujeme podpořit dataci, kterou nám přinesly jiné prameny (historické či archeologické) [Kuna a kol 2004, 305]. K datům získaným povrchovými sběry je však nutné přistupovat s jistou obezřetností a kriticky je zhodnotit kvůli transformačním procesům, kterými movité předměty musely projít, než se ocitly na místě svého nálezu, neboť jsou pouze pozůstatkem bývalé živé kultury a je nutné tak s nimi také jednat (Neustupný 2007, 47).

Transformace se dělí na predepoziční (kdy dochází ke změnám na artefaktu již během jeho „života“ - jedná se o změny funkce, opotřebování,...), dále zánikové (což je přechod od predepozičních k postdepozičním transformacím, kdy artefakt ztrácí svou funkci a opouští živý lidský svět) a na postdepoziční transformace, kdy na artefakty působí okolní prostředí a dále je mění, příp. ničí (Neustupný 2007, 51-52).

Nejvíce nálezů se teoreticky očekávalo na svazích hradního jádra, kam nejspíše artefakty mohly být odhazovány jako odpad a z plochy hradu erozivními procesy přemísťovány do splachových vrstev. Tento předpoklad se nakonec také potvrdil, neboť na hradních svazích bylo nalezeno 75% keramických fragmentů z celkového počtu získaných keramických nálezů v souboru.

11.2 Povrchové sběry na lokalitě

Povrchové sběry na Falštejně proběhly 3.4.2012 za slunečného

počasí. Sběry se soustředily nejen v areálu hradu, ale především na svazích jádra i předhradí, kde se ve splachových vrstvách očekávalo nejvíce nálezů. Nalezen byl nevelký soubor keramických fragmentů a několika dalších nálezů. Výběrová část tohoto souboru je publikována v této práci (viz obr. 6 a 7). Nalezená keramika svým rázem spadá do 14. století, čímž byly potvrzeny názory ze starší literatury, kladoucí počátky hradu do 14. stol. Několik nálezů umožňuje o něco přesnější dataci do 1. poloviny 14. století. Podle očekávání bylo nejvíce nálezů učiněno na svazích, převážně pod jádrem (20 kusů z 25). Na předhradí byl spíše náhodně objeven 1 okraj a v jádře byly nalezeny 4 zlomky na místě předpokládaného bergfritu. Na jižním svahu předhradí byl nalezen 1 kus strusky. Tento nález nám umožňuje velmi opatrně uvažovat o možné kovárně, která se mohla nacházet někde v areálu předhradí.

Na severním svahu jádra, přímo pod hlavní obytnou stavbou, byly nalezeny 2 poměrně velké kusy malty s patrnými negativy stavebních kamenů a kus kamene, pokrytý toutéž maltou. Tyto nálezy nám naznačují, že podoba hlavní stavby hradu byla kvalitnější konstrukce a zřejmě se zde nacházela minimálně kvalitní podezdívka, možné je i uvažovat o celokamenné konstrukci. Velká míra eroze svahu a s tím spojené malé množství nalezeného materiálu nám bohužel nedovoluje ani přibližný odhad podílu kamene na konstrukci této stavby.

Na jižním svahu pod předhradím byl nalezen poměrně velký kus strusky z blíže neurčené hutnické aktivity. I když se jedná o samostatný nález, dovoluje nám uvažovat o blíže nespecifikovaných výrobních aktivitách, které se mohly odehrávat v areálu falštejnského předhradí. Jako pravděpodobná se jeví možnost, že by se mohlo jednat o alespoň menší kovárnu, která by se dala u opevněného objektu tohoto

typu předpokládat.

Povrchové sběry byly provedeny i na několika místech v okolí areálu hradu, protože případné nálezy by mohly pomoci zodpovědět několik dílčích otázek. Snahou bylo získat materiál, který by mohl ukazovat na přítomnost dlouhodobých aktivit na několika vytipovaných místech v okolí hradního areálu, případně pomoci s jejich datací. Sběry byly provedeny na těchto místech:

- na poli před předhradím
- v okolí druhé skalní ostrožny, na které se údajně mělo nacházet předsunutá opevnění
- v dlouhém terénním útvaru, který by mohl představovat reliktní úvozové cesty, která mohla teoreticky sloužit jako původní přístupová cesta k hradu
- v okolí systému objektů, nalezených pod hradním areálem u cesty do údolí, které mohly mít souvislost s ekonomickou aktivitou hradu, ale doposud je nebylo možné nijak chronologicky určit

Výsledky sběrů na všech těchto místech však byly negativní a žádná z předkládaných otázek tak nemohla být zodpovězena.

12 GEODETICKÉ ZAMĚŘENÍ LOKALITY

Geodetické zaměření Falštejna proběhlo v termínu 6. - 14. března 2012 za poměrně příznivých podnebných podmínek. K zaměření byla použita totální stanice Leica TCR407, zapůjčená Katedrou archeologie ZČU. Po zvolení základního bodu vprostřed předhradí, ze kterého šlo přehlednou většinu lokality, byl vytvořen základní polygon, tvořený 6 pevnými body, umístěnými na výhodných místech. Body na

rovných plochách, především na ploše předhradí, byly od sebe vzdáleny přibližně 1 metr, v případě patrných reliéfů byla hustota vyšší, body od sebe nebyly dále než půl metru. Naopak na svazích hradu byly body měřeny ve vzdálenosti 2 - 3 metry od sebe. Nej hustěji bylo zaměřeno jádro hradu, na kterém se nachází největší množství viditelných terénních reliktnů. Kvůli velkému množství vzrostlých jehličnatých stromů nebylo možné zaměřit všechny plochy z bodů základního polygonu a muselo být vytvořeno několik dalších pomocných pevných bodů na svazích okolo hradu a pod ním. Celkem bylo vytvořeno 14 pevných bodů a na hradě bylo naměřeno celkem 3280 bodů. Kvůli přílišnému porostu a strmosti nebylo možné dostatečně zaměřit některé svahy pod jádrem hradu.

Ze zaměřených bodů byl poté vytvořen v programu ArcGis 3D model plochy hradu (viz obr. 15) Získané body byly dodány k práci ve formě databáze na přiloženém CD.

Výhodou použitého způsobu zaměření lokality totální stanicí je snížení deformace terénu na plánu, které může vzniknout pořízením plánu členitých areálů klasickou "stolkovou" metodou, jak vyšlo najevo při pokusu překrýt oba plány (viz obr. 16). Obě části jádra se shodovaly perfektně, ale průběh valů a příkopu na starším plánu byl zřetelně jiný, než na novém zaměření. Zjevnou nevýhodou použité metody se ovšem ukázalo méně detailní zachycení drobných terénních reliktnů, a to i přes velkou pozornost tomuto problému při pořizování bodů.

13 POSTAVENÍ LOKALITY V KONTEXTU SOUDOBÉ HRADNÍ PRODUKCE A JEJÍ HYPOTETICKÁ STAVEBNÍ PODOBA

13.1 Rekonstrukce hypotetické stavební podoby lokality

13.1.1 Otázka vedení přístupové komunikace

Otázka průběhu hlavní přístupové komunikace, která vedla k hradu je důležitá k doplnění obrazu o potenciální obranyschopnosti hradu. Vedení přístupové komunikace k hradnímu areálu je totiž důležitým obranným prvkem, který se u středověkých hradů projevuje již od 13. století. Jedná se o pasivní či aktivní snahu o oddálení prvního střetu s útočníky co nejdále před vnější opevnění. Tento aspekt obrany nabývá na důležitosti zejména v době husitské a pohusitské v souvislosti s překotným rozvojem palných zbraní a předeším účinnějšího dělostřelectva, na které pevnostní stavitelství reagovalo stále větším oddalováním první linie obrany od jádra pevnosti stavbami předsunutých bašt a opevnění. Přístupová cesta k hradu byla obvykle prováděna co nejkratším možným způsobem, bez co nejmenšího množství nutných zásahů do terénu (zářezy, náspy, apod.) a obranné hledisko bylo zhodnoceno až při přiblížení se komunikace do bezprostředního okolí hradního areálu. Obvykle toho bylo dosahováno vedením přístupové cesty co nejdelším úsekem podél vnějšího ohrazení tak, aby bylo možné co nejdéle postupující útočníky ostřelovat. Tato zásada se uplatňovala především před vypuknutím husitských válek a následného rozvoje polního dělostřelectva. Nejstarší doklad těchto snah nacházíme již u opevnění královského hradu Bezdězu, který byl postaven na vrcholu osamělého kopce. Zde byl vytvořen složitý systém opevnění, vedoucí téměř od paty kopce až k bráně na předhradí. Ten byl tvořen hradbou se třemi zděnými kulisovitými branami, z nichž ta poslední byla ještě zpevněna kulatou věží, tzv. Čertovou. Před vstupem do první brány navíc cesta ještě prochází zemním opevněním, jehož datace je zatím nejasná

(Durdík 1998b, 207-208). U Falštejna však žádné takové tendence zřejmě nenacházíme. Pro vedení původní přístupové cety ke hradu se jeví jako pravděpodobné tři možnosti.

První možnost přístupu je po plošině před hradem. Směrem k Potínu a Nové Vsi a potažmo až k Bezdužicím se dnes až k silnici táhne rovina, na které je dnes pole. Hrad by z tohoto směru byl lehce přístupný bez větších nároků na úpravu terénu i pro těžší povozy. Novověká zemědělská činnost však zničila veškeré případné doklady aktivit v tomto směru, takže zde nejsou pozorovatelné žádné terénní stopy přístupu z tohoto směru. Určité zodpovězení tohoto problému by snad mohl poskytnout letecký průzkum této oblasti.

Druhou možností vedení přístupové komunikace se jeví dlouhý terénní útvar, vedoucí od údolní cesty, který začíná ve svahu naproti Starému mlýnu. Útvar stoupá do svahu a náhle končí na rovině přibližně 100 metrů od vnějšího opevnění. Není vyloučené, že se jedná o starý úvoz, kdysi sloužící k dopravě materiálu a zásob do hradu, ale může mít i souvislost se zřízením pole u hradu v období novověku. V případě těchto dvou možností by cesta vedla nejpřímější cestou ke vstupu do hradu a neumožňovala efektivní ostřelování postupujících protivníků, kteří by se mohli lehce krýt. Hlavní tíha obrany předhradí by tak spočívala v pasivním spoléhání se na mohutnost valů a příkopu, které bylo nutné ke vniknutí na předhradí překonat.

Poslední možností je přístup od skupiny objektů, nalézajících se stranou pod hradem u cesty. Svah je v těchto místech nejméně strmý a případná cesta by vedla kolem velkého kruhového objektu,

nalézajícím se ve svahu nad údolní cestou (tento objekt by tak mohl být pozůstatkem strážního objektu patřícím k hradu, který sloužil k ochraně přístupové cesty i budov pod ním). Cesta by poté vedla podél skalní ostrožny, na kterou A. Sedláček situoval předsunuté opevnění patřící k hradu. Odtud by cesta pokračovala podél severní poloviny valového opevnění, než by vstoupila do předhradí, což by obráncům umožňovalo alespoň částečnou možnost aktivního ostřelování tohoto přibližně 40 metrů dlouhého úseku cesty. Vedení přístupové komunikace z tohoto směru by tedy nejen bylo výhodnější pro zlepšení obranyschopnosti hradu a oddálení prvního střetu, ale případné strážní stavby v okolí menšího ostrohu by umožňovaly lepší kontrolu cesty v údolí a ochranu staveb zde situovaných. Proti této hypotéze ovšem mluví ta skutečnost, že kromě výše zmíněných reliktních zde nejsou k nalezení žádné terénní doklady cesty, a to ani v náznaku. Ani na skalním ostrohu nejsou patrné žádné známky zástavby či nějaké formy opevnění. Navíc poté, co by se útočníci dostali na rovinu u ostrohu, nemuseli by se již cesty držet a mohli by zaujmout výhodnější postavení proti hradu, kde by nebyli tolik ohrožováni hypotetickou boční střelbou z valu na předhradí. Otázka vedení hlavní přístupové komunikace k hradu tedy musí zatím zůstat stranou, i když její zodpovězení by mohlo významně pomoci při hledání identity zakladatelského rodu. Přístup horem po plošině by byl výhodnější pro snazší přístup od Bezdružic či od Švamberka, kdežto vedení cesty směrem z údolí by napovídalo, že příchozí by mířili od jihu, podél toku Úterského potoka a od Gutštejna. Jako nejdůležitější se jeví provedení cíleného výzkumu objektů v podhradí kvůli zjištění jejich časového zařazení a možné vazbě na hrad.

13.1.2. Teoretická rekonstrukce podoby předhradí

Dispozice Falštejnu byla dvojdílná, tvořená jádrem členěným na

2 části a nečleněným předhradím. Rozlohou nevelké předhradí bylo od západní části jádra oddělené mělkým příkopem a proti zbytku plošiny, na které se hrad nalézal, bylo opevněno za sebou jdoucím valem, příkopem a dalším valem, které okolo plochy předhradí opisují čtvrtkružnici. Jedná se o poměrně archaický způsob opevnění, který byl přejet ze starší hradištní fortifikační tradice a objevuje se již u nejstaršího horizontu středověkých hradů, tedy u hradů přechodného typu (k této problematice souhrnně Durdík 2007) , které tvoří kvalitativní přechod mezi staršími hradišti a novějšími vrcholně středověkými hrady. Příkladem takového hradu může být Angerbach u Kožlan, dvojdílný, zřejmě, královský hrad na ostrožně nad soutokem dvou potoků. Angerbach byl opevněn soustavou valů a příkopů. Vnější val byl navršen bez vnitřní konstrukce a vybaven zřejmě čelní kamennou plentou (Durdík 1990, 55). Valové opevnění se však stále používalo i v pozdějších obdobích a nalezneme ho v obranném systému mnoha českých hradů, jen namátkou na Krašově či Valdeku. Konstrukce či původní velikost většiny valových opevnění však stále zůstává nejasná a spolehlivě často ani nebyla zjištěna přítomnost případných konstrukcí na koruně valů (Durdík 1983, 472). Valová opevnění se v opevňovacích systémech osvědčila a byla v pevnostním stavitelství využívána po celý středověk a novověk až do nedávné minulosti (více k tématu vývoje fortifikací Kupka 2002).

Plocha předhradí je zcela zarovnaná a nejsou zde patrné žádné nadzemní relikty staveb, ačkoliv zástavba neznámého rozsahu a charakteru se zde dá předpokládat. Také není možno zodpovědět, zda byl hrad už při svém založení koncipován jako dvojdílný, nebo bylo předhradí přistavěno až po určité době fungování hradu, kdy bylo nutné přistavět další zástavbu, pro kterou ale nebyl ve stísněném jádře prostor. Dá se však předpokládat, že předhradí bylo založeno společně s hradem,

stejně jako tomu bylo u většiny šlechtických hradů v našich zemích (Hložek – Křivánek 2008, 309). U českých hradů se s předhradími setkáváme nejčastěji u šlechtických založení (Durdík 1983, 471), neboť ty na rozdíl od hradů královských většinou nemohly být zcela závislé na zásobování z okolí a bylo nutné, aby byly v areálu zajištěny alespoň základní ekonomické a provozní potřeby hradu. Problém s nedochováním dokladů o způsobech využívání předhradí není specifický jen pro tuto lokalitu, ale jedná se o rozšířený problém u mnoha českých vrcholně středověkých hradů.

Využitelná plocha na předhradí Falštejna, vymezená hranou vnitřního valu a hranou příkopu u jádra, se pohybuje okolo 600 m², kdežto využitelná plocha v obou částech jádra se odhadem pohybovala kolem 170-180 m² (100 m² pro východní část a 70-80 m² pro západní). Tato data byla získána výpočtem z plánu, vytvořeného z nového geodetického zaměření. Do tohoto odhadu je započítána i plocha dodnes viditelných reliktních ve východní části jádra, takže na další možnou zástavbu zbývalo ještě méně místa, vzhledem k nutnosti ponechání určitého nezastavěného prostoru k vedení komunikačního schématu. Potenciální rozloha zástavby v areálu hradu tak vymezením předhradí vzrostla až 3x. Poměr velikosti jádra a předhradí se tedy pohybuje kolem 3:1 (dokonce až 6:1, pokud budeme počítat pouze plochu východní části jádra). Je to relativně velký vzájemný poměr, i když u českých hradů ani zdaleka největší. U mnoha západočeských hradů se setkáváme s ještě většími předhradími vzhledem k jejich jádru. Například u Komberka je to 1:5,8, u Šprymberka 1:5,44 nebo u Příběňiček 1:4,71. Na druhou stranu se setkáváme i s extrémně malými předhradími, například u neznámého hradu u Albrechtic, kde tento poměr dosahuje pouhých 1:0,49 (Hložek 2006, 33). V takových případech musíme usuzovat, že ekonomická

funkce předhradí byla výrazně potlačena a opevněný areál napojený na jádro mohl zřejmě sloužit nejspíše jako první linie obrany, oddalující co nejvíce střet s nepřítelem v samotném jádře. Naopak například v případě hradu Komberka (více Anderle – Rožmberský – Švábek 1991) téměř nelze pochybovat o jeho významné ekonomické funkci nejen vzhledem k jeho enormně velkému předhradí, ale i kvůli svědectví historických pramenů a faktu, že po svém zániku nebyl nahrazen jiným šlechtickým sídlem, ale o 500 metrů dál byl postaven rozsáhlý hospodářský dvůr stejného jména, na jehož výstavbu byl použit i materiál z hradu.

Předhradí Falštejna zřejmě muselo být vymezeno, protože plocha ostrožny, na které je jádro položeno je příliš malá, aby se sem vešla věškerá zástavba, kterou stavebník vyžadoval. Musíme předpokládat, že hrad potřeboval nejen provozy jako třeba kovárnu (jejíž umístění na předhradí by navíc mohlo výrazně snížit riziko požáru), ale též kapacity skladovací a ustajovací. Někde v areálu předhradí bychom mohli s velkou pravděpodobností předpokládat alespoň malou stáj, aby posádka hradu byla schopna provádět strážní činnost a případně co nejrychleji varovat svého pána před nepřáteli. Vzhledem k předpokládané funkci opěrného bodu mohly na falštejnském předhradí též stát budovy, zvyšující maximální ubytovací kapacitu hradu.

I samotný půdorys předhradí byl často tvarově koncipován tak, aby přispěl k větší obranyschopnosti hradu. Jedním z příkladů takových snah může být podoba předhradí na hradě Litice u Plzně (více Novobilský – Rožmberský 2002). Litice jsou ukázkou nejstaršího horizontu šlechtických hradů u nás, neboť jsou v predikátu Oldřicha z Litic zmiňovány již roku 1212 (není ovšem stále jisté, zda tento šlechtic neměl sídlo kvalitativně nižšího typu, například dvorec, a hrad nebyl vystavěn až

později). Hrad byl vystavěn jako dvojdílný. Předhradí ve tvaru L bylo z přístupové strany opevněno minimálně jedním valem, vloženým mezi dva příkopy, i když není vyloučeno další valové opevnění. K jádru přiléhalo předhradí ze severu a východu a bylo od něj odděleno velmi masivním příkopem, který dosahoval šířky 30 metrů a hloubky 10 metrů a zalomen v pravém úhlu. Vstup do jádra byl ze severní strany, zajištěný branskou stavbou o rozměrech 6x6 metrů. Obvodová hradba byla na východní straně zesílená. Předpokládalo se, že příkop byl takto vytvořen z ekonomických důvodů, protože jádro by pak bylo větší, než stavebník potřeboval (Novobilský – Rožmberský 2002, 9). Objevila se však též domněnka, že předhradí s příkopem bylo takto tvarováno pro zvýšení obranyschopnosti hradu. Obranná idea byla taková, že v případě dobytí předhradí by nebylo možné provést plně rozvinutý čelní útok proti jádru, poněvadž brána byla obrácena k severní straně, která byla mnohem užší, než zbytek plochy předhradí a útočníci by měli mnohem méně prostoru k útoku.

Domnívám se, že i v dispozici Falštejna lze pozorovat snahy o ztížení přímého útoku proti hradnímu jádru. Mezi plošinou západní části jádra a předhradím byl do skály vysekán příkop tak, aby plošina byla natočena k předhradí co nejkratší stranou. Jak je vidět na novém plánu (viz obr. 15), zúžil se tím přístupový prostor k plošině natolik, že bylo nutné bránit mnohem kratší úsek hradby a bylo zde tedy potřeba menší množství obránců. Předpokládaná stavba kruhového půdorysu v čele jádra by zároveň mohla chránit obytný objekt, stojící za ní, před přímým ostřelováním z předhradí. Plocha západní části jádra je zarovnaná, terénní reliкty zde naznačují hradbu, jdoucí po jeho okraji a stavbu na jeho ploše, která mohla mít funkci ochrany vstupu do východní části jádra. Hradba zřejmě stála jen u okrajů sousedících s předhradím, protože ze zbylých dvou stran byla plošina chráněná naprosto

nepřístupnými kolmými skalními stěnami. Podobnou situaci nacházíme například na jihočeském Louzku (Durdík 2008, 103-132). Jádru tohoto hradu bylo ze dvou stran také chráněno strmými skalními stěnami. Před vstupem do jádra se nachází skalnatá plošina, kterou stavebník hradu využil pro ochranu vstupu. Plošina byla obestavěna hradbou a od předhradí oddělaná příkopem. Směrem k plošině, na jejímž okraji Louzek stál, bylo jádro chráněno dvojitým příkopem a dvojitým valem, jehož vrcholky byly zpevněné další hradbou. Podél vnějšího valu vedla přístupová cesta do předhradí, kterou tak bylo snažší kontrolovat. Toto řešení bylo zvoleno protože plocha v tomto směru byla ve stejné výšce jako zbytek hradu a ten by se odsud tedy dal lehce kontrolovat.

13.1.3 Teoretická stavební podoba jádra

Hradní jádro bylo skalní průrvou rozděleno na dvě části, západní a východní, přičemž ta západní měla o něco menší rozlohu. Východní část jádra, využívající ostrožné polohy, byla obehnána obvodovou hradbou neznámé tloušťky. Dá se předpokládat, že nejmocnější byla hradba na čelní straně, exponované směrem k předhradí. Ačkoliv téměř kolmá skaliska ze zbývajících stran znemožňovala jakýkoliv pokus o dobytí hradu z tohoto směru, po většině okraje jádra lze vysledovat průběh konvexního reliktu, naznačujícího přítomnost obvodové hradební zdi. Hradba v tomto směru tak mohla mít spíše demonstrační funkci a charakter (o tématu demonstrační architektury na českých hradech více např. Durdík 2004b). Proti nejsnadnějšímu přístupu z předhradí, nad místem, kde měl příkop nejmenší hloubku, byla postavena kruhová kamenná stavba věžovitého charakteru, o které se zmiňuje A. Sedláček. Konvexní kruhový relikt o průměru 5 metrů v těchto místech by se snad dal považovat za bývalou hradní věž. Věž je stavba, jejíž výška je z každého pohledu vyšší, než její

šířka. V případě nedochování nadzemní konstrukce, jako je tomu v tomto případě, je ale nutné vycházet pouze z půdorysu objektu. Málo staveb v středověku, založených na půdorysu tvaru kružnice, bylo jiného typu než věž či věžice (k tomuto tématu například Gabriel 2008, 32-33), obzvláště pak v hradním jádře. Jednou z možností tedy je, že se nejednalo o věž, ale o věžici, tedy věžovitou stavbu bez vnitřní dutiny, která měla za úkol zpevňovat hradbu a případně chránit zástavbu jádra před ostřelováním z plošiny před hradem. Věžice se v české hradní architektuře vyskytují již od jejich počátků a jsou použity i v například v románském opevnění Pražského hradu. Ve 13. století se objevují především u královských hradů, ale věžice se občas nacházely i na hradech šlechtických, například na Krašově, kde byla věžice s břitem umístěna na místě bergfritu (Durdík 2000, 37), ale s rozvojem dělostřelectva v období husitských válek a po nich jejich obliba a umísťování do hradních dispozic stoupalo (Durdík 2009, 591).

Přímo za předpokládanou věží, v chráněné poloze, se nacházela nejrozměrnější stavba celého hradu, postavná na obdélném půdorysu. Dochovaly se z ní do skály vytesané základy. Mohlo se nejspíše jednat o hlavní obytnou stavbu hradu, avšak nic bližšího k její podobě a dispozici nelze v současné době říct. Přístup do hradu byl nejspíše zajišťován po padacím mostě, spojujícím obě části hradního jádra. Dochovaný relikt kupy, která obsahuje velké množství nalámaného kamene by mohla ukazovat na branskou stavbu, ze které se obsluhoval padací most. Zbytek plochy jádra tvoří malé nádvoříčko bez náznaků další zástavby. Pokud zde stály další budovy, nezanechaly po sobě žádné na povrchu patrné stopy a musely by být spíše lehčího charakteru, jako nadzemní dřevěné nebo hrázděné konstrukce.

13.2 Typologické zařazení lokality

Podle získaných poznatků a dle hypotézy o teoretické stavební podobě hradního jádra se zdá, že hrad Falštejn by se dal hypoteticky zařadit mezi hrady bergfritového typu (obecně k problematice typologie vrcholně středověkých hradů více například Durdík 1981; Durdík 1998a; Gabriel 2006). O tomto hradním typu psala již D. Menclová (1976, 130-133), která jej nazývá hrady typu sasko-hesenského a považuje je za plně vyvinutý hradní typ, který se do našich zemí dostal ze středního a severozápadního Německa v polovině 13. století během vrcholící kolonizace. Tyto hrady mohly mít různou rozlohu. V jejich areálu, často blízko vstupu, se nacházel bergfrit, svou polohou mnohdy kryjící palác, stojící za ním. Vstup do bergfritu se nacházel obvykle v úrovni vyššího patra a vstupovalo se do něj buď z hradeb nebo z paláce. Bergfrit mohl stát samostatně, ale mohl být i vetknut do hradby a přispívat tak k jejímu zpevnění. Poloha bergfritu v hraním areálu však sama o sobě nepatří mezi chronologicky citlivé jevy a nelze z ní proto odvozovat stáří hradního založení (Durdík 2009, 58). Hradní palác má obvykle nejreprezentativnější podobu v hradní zástavbě. Podoba a dispozice paláce se často různě lišila podle osoby zakladatele hradu a dle jeho možností. Hrady bergfritového typu jsou základním typem šlechtických hradů 13. století a jejich výstavba pokračovala až do 1. poloviny 14. století, i poté, co se objevují další typy šlechtických i královských hradů. Tento hradní typ se definitivně přestává používat ve 2. polovině 14. století (Durdík 2009, 57-58)

S ohledem na dochovanou terénní situaci a bez provedení cíleného archeologického výzkumu zaměřeného na zodpovězení těchto otázek by bylo možné hypoteticky zařadit Falštejn také mezi úspornější hrady bezvěžové dispozice v případě, že kruhový klenutý objekt v čele

dispozice by nebyl věží. Tím by mohl být Falštejn hypoteticky zařazen mezi hrady s palácem jako hlavní obrannou i obytnou stavbou (Durdík 2009, 173). Jádra tohoto hradního typu jsou obvykle tvořena obdélným palácem, jehož delší osa je často situována rovnoběžně s přístupovou komunikací. Bočně k hradnímu paláci je vymezeno nádvoří. Palác samotný potom výrazně převyšuje výšku obvodových hradeb. V půdorysné dispozici nenalzáme velkou obrannou či obytnou věž, ale v hradu mohou být přítomny věže jiného účelu, nejčastěji branská. Hrady s palácem jako hlavní obrannou i obytnou stavbou jsou zakládány převážně ve 2. polovině 13. století, ale objevují se i v 1. polovině 14. století. (Durdík 2009, 173). Klasickým příkladem hradu tohoto typu je západočeský šlechtický Řebřík (více Durdík – Frolík 1982), podle dokladů archeologických pramenů založený již koncem 13. století. Byl položený na skalním hřebenu, kde bylo příkopy od sebe vyděleno jádro a dvě samostatná předhradí, která dnes na své ploše patrné stopy zástavby. V jádře byl postaven palác rovnoběžně s přístupovou komunikací a na nádvoří před ním byla do skály vytesána studna. Řebřík je v rámci české hradní produkce významný svou příslušností do zaniklého sídlištního komplexu, který byl kromě hradu tvořený také farním kostelem s hřbitovem (jedinou dodnes stojící součástí komplexu), dvorcem, plužinou, rybníkem a lomem.

Podoba a orientace do skály vytesaných reliktních hlavních obytných budov v jádře Falštejna umožňují předpokládat, že tato stavba byla také zřejmě situována svou delší stranou k volnému prostoru nevelkého nádvoří, jak je tomu obvyklé u hradů s palácem jako hlavní obrannou a obytnou stavbou.

V prostoru velkého konvexního objektu, který byl hypoteticky

určen jako hlavní hradní věž, byly nalezeny 4 keramické fragmenty. Jedná se o jediné artefaktové nálezy, získané přímo v areálu jádra. Tato menší koncentrace keramických zlomků v okolí tohoto reliktu naznačuje, že pod povrchem by se za jistých okolností mohly nalézat dochované situace z doby života hradu (například vrstvy nečistot či destrkční vrstvy), nepříliš hluboko pod současným povrchem terénu. Může se však pouze jednat také jen o náhodný výsledek archeologických transformací (více k tomto problému například Neustupný 2007, 46-75). K přesnější interpretaci tohoto potencionálně důležitého objektu, která by mohla překročit hranice hypotézy, by bylo nutné provést v areálu jádra alespoň malý destruktivní výzkum, který by mohl pomoci s vyřešením problému správného typologického zařazení Falštejna do kontextu soudobé hradní produkce.

13.3 Otázka možného funkčního zaměření hradu

Důležitá otázka, kterou je potřebné také zodpovědět, zní, jakou hlavní funkci Falštejn v době svého života zastával a proč byl zde na tomto místě vůbec postaven. Vrcholně středověké hrady byly povětšinou polyfunkčními objekty (i když to nebylo pravidlem), které plnily celou řadu funkcí. Podle charakteru lokality mohly některé z těchto funkcí být vyzdviženy a některé naopak potlačený.

Pokud posoudíme polohu hradu z čistě obranného hlediska, musíme konstatovat, že místo nebylo vybráno příliš vhodně. Hrad se nachází ve stejné výškové úrovni jako plošina, rozkládající se před vnějším opevněním. V okolí hradu existuje hned několik poloh, které by byly pro stavbu opevněného objektu vhodnější, například naproti hradnímu areálu přes potoční údolí se nachází Kozí vrch s maximální nadmořskou

výškou 532 metrů nad mořem, který je dominantní bodem okolí a po případném opevnění by byl jistě hůře přístupný a lépe bránitelný než v poloze, ve které byl Falštejn nakonec vybudován. Teoreticky můžeme předpokládat, že poloha Falštejnu byla vázána přístupností k nějakému objektu nebo komunikaci v okolí, případně byla jeho výstavba omezena majetkoprávními vztahy.

Vzhledem ke složité situaci majetkové držby v širším okolí hradu do konce 14. století, je možné teoreticky předpokládat, že Falštejn mohl svému majiteli v tomto období sloužit jako opevněný opěrný bod, posilující jeho mocenský vliv v oblasti. Podobně jako tomu bylo u hradů, označovaných jako tzv. kolonizační provizoria (více k tomuto tématu Wolf 1998), mohla výstavba hradu podporovat snahy jeho šlechtického zakladatele nárokovat si majetkovou držbu krajiny v okolí hradního areálu. Podobně je možné se domnívat, že hrad mohl sloužit jako mocenská opora na hranicích majetkového území některého z okolních feudálů, který byl výstavbou opevněného areálu nucen se bránit rozpínavosti svých sousedů. V takovém případě by se dal teoreticky očekávat větší důraz na strážní funkci opevněného hradního areálu (více k problematice strážních hradů Durdík 2004a). Přímý dohled z hradu byl však velmi omezen konfigurací okolního terénu a z vlastního prostoru hradního areálu se dal přehlédnout pouze několik set metrů dlouhý úsek toku Úterského potoka.

14 ZÁVĚR

Získané poznatky a nové geodetické zaměření umožnily vyvodit nové závěry o typologickém zařazení hradu, stavební podobě jeho hradního areálu a o možném funkčním zaměření hradu Falštejna. Podle

archeologických nálezů, získaných při povrchových sběrech, lze s určitou dávkou opatrnosti zpřesnit dobu založení hradu na 1. polovinu 14. století, tedy období, kdy se v okolí začínají objevovat i další šlechtická hradní sídla jako Gutštejn či Bezdržice. Osoba či rod zakladatele Falštejna však zůstává stále nejasná, ale s největší pravděpodobností se můžeme domnívat, že se jedná buď o pány z Gutštejna, jejichž rod je i s hradem poprvé spojován historickými prameny, případně o pány ze Švamberka či s menší pravděpodobností o pány z Bezdržic.

V závislosti na hypotetické přítomnosti okrouhlé věže v čele jádra, by se Falštejn dal zařadit nejspíše mezi hrady bergfritové, či, v případě jeho absence, mezi hrady s palácem jako hlavní obranou i obytnou stavbou. Oba hradní typy byly ve šlechtickém prostředí hojně využívány a oblíbeny v 2. polovině 13. a 1. polovině 14. století. Vzhledem k náznakům relativně kvalitního provedení hlavní obytné stavby hradu je možné se snad mírně přiklonit ke druhé variantě, ale otázka správného typologického zařazení bude zřejmě muset být definitivně vyřešena v budoucnu archeologickým výzkumem v areálu jádra hradu (Falštejna).

Vzhledem k objevu skupiny objektů, nalézajících se u cesty z údolí pod hradem je s velkou opatrností možné se domnívat, že by se teoreticky mohlo jednat o součást hospodářského zázemí hradu. V současné době není možné tento malý areál ani rámcově chronologicky zařadit a tak jediným náznakem případné příslušnosti k hradu zůstává vzájemná blízká poloha obou areálů. V tělese terénní hrany jednoho z objektů byl identifikován relikt kamenné zdi nebo podezdívky, který naznačuje, že se zde nacházela přinejmenším jedna stavba neznámého účelu. Relativní blízkost u vodního zdroje by mohla naznačovat, že tento areál je pozůstatkem neznámých hospodářských aktivit, o kterých nám

písemné ani kartografické prameny nepřinášejí žádné informace. Přibližně 30 metrů od tohoto areálu vzhůru po svahu směrem k hradu se nachází velký kruhový objekt o průměru přibližně 5 metrů. Otázku jeho původu a případnou vazbu na areál pod ním či na hrad nelze v současnosti zodpovědět. Pro zodpovězení výše nastíněných otázek by bylo zřejmě nutné provést zde alespoň menší archeologický výzkum.

V místech, kde se Falštejn nachází, se ve 14. století střetávaly majetkové zájmy mnoha šlechtických rodů, významnějších i méně významných. Pozemková držba byla v této oblasti až do počátku 15. století velmi roztržštěná mezi poměrně velké množství majitelů. Hrad byl tedy možná postaven jako opěrný bod pro některý ze silnějších šlechtických rodů, které si chtěly nárokovat dosud jen řídké kolonizovanou a osídlenou krajinu. Poloha, na které je hrad položen, je z čistě obranného hlediska méně výhodná, než kdyby byl hrad situován na některém z okolních vrchů. To naznačuje vazbu hradního areálu na některé ze sídlišť nebo komunikací v blízkém okolí. Nejspíše by se dalo uvažovat o lokálně významné cestu, procházející severně a západně od hradu, jejíž průběh byl kopírován dnešní silnicí.

Tak jako si nejsme jisti počátky hradu, i jeho konec zůstává poměrně nejasný. Jako pustý je hrad uváděn až roku 1566, ale ve výpisu nemovitého majetku gutštejnského panství, kam hrad spadal, pořízenému při prodeji tohoto panství roku 1549, se Falštejn neuvádí, takže se dá s jistou dávkou opatrnosti usuzovat, že byl opuštěný již v této době. Keramický materiál, pořízený při povrchových sběrech na hradě, svým charakterem spadá veskrze do 14. století. I když se jedná o nevelký soubor 25 kusů fragmentů keramiky, takže nemá přílišnou vypovídací hodnotu o délce života hradu či o intenzitě využití jeho jednotlivých částí,

přesto nám absence typicky pozdně středověké keramiky naznačuje, že nejintenzivněji byl hrad zřejmě využíván ve 14. století. Nejasná zpráva o dobytí hradu Sokolíka českobudějovickými měšťany, o které se hovořilo v kapitole o historii hradu, stejně jako znalost o množství drobných lokálních válek a konfliktů, které se v okolí odehrávaly v době husitské a pohusitské nám dovolují uvažovat o násilném zániku hradu. Bez bližších dokladů této hypotézy ale nemůžeme vyloučit ani možný zánik hradu z ekonomických důvodů. Jak bylo řečeno dříve, poměrně velké množství šlechtických sídel zanikalo v době jagelonské z ekonomických důvodů i z důvodů reorganizace a optimalizace provozu starších rozsáhlých či nově vznikajících dominií.

Pro bližší poznání této lokality, by bylo nutné provést nedestruktivní či destruktivní archeologický výzkum, který by mohl potvrdit či vyvrátit velké množství hypotéz, předložených v této práci. Obzvláště efektivní by se mohly ukázat nedestruktivní geofyzikální metody průzkumu, jakými jsou například elektromagnetické či elektro-odporové měření (k aplikaci geofyzikálních metod v archeologii např. Křivánek 2004). Tímto by se dala získat jasnější představa o charakteru dochovaného historického nadloží a za určitých okolností také o rozsahu zástavby hradního jádra i předhradí, aniž by došlo k nenávratnému poškození kontextu destruktivním archeologickým výzkumem. Vzhledem k odlehlosti lokality od současných sídlišť by také bylo možné tato měření provádět bez rušivých vlivů z okolí, které jsou často velkým problémem, pokud je výzkum prováděn ve vesnickém či městském prostředí. Není ovšem vyloučené, že pro přesné zodpovězení některých otázek by bylo nutné se uchýlit k položení několika menších, na řešení konkrétních otázek zaměřených zjišťovacích sond v areálu hradu a jeho okolí.

15 RESUMÉ

This presented work deals is centered on medieval castle Falštejn. Its goal is to gather and assess as many historical and archaeological informations regarding this castle as possible. The Castle Falštejn was never in interest of any archaeological research, so as part of the work, was made a new 3D plan of the locality and was conducted non-destructive reconnaissance, with the task of obtaining archaeological material, that could help with more precise dating of the castle.

Based on obtained informations was performed theorethical typological inclusion into context of medieval castle production and was created hypothetical reconstructive model of a original form of the castle.

16 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Anderle, J. - Rožmberský, P. - Švábek, V. 1991: Hrad Komberk. *Castellologica bohemia* 2, 115-124.

Bašta, J. - Baštová, D. 1990: K otázce osídlení západních Čech v eneolitu a na počátku střední doby bronzové. Příspěvky k archeologii západních Čech, *Zprávy čs. společnosti archeologické, Supplément* 11, 7-16.

Baštová, D. 1986: Pravěké osídlení povodí Úterského potoka. *Archeologické rozhledy* 38, 3-31.

Bok, V. 1976: Německá jména západočeských hradů. *Minulostí západočeského kraje* XIII, 205-222.

Bukačová, I. - Fák, J. - Foud, K. 1997: Severní Plzeňsko II. Historicko – turistický průvodce č. 10. Domažlice.

Dobová, M. 1990: Příspěvek k počátkům slovanského osídlení Plzeňska. Příspěvky k archeologii západních Čech, *Zprávy čs. společnosti archeologické, Supplément* 11, 28-54.

Durdík, T. 1981: Problematika výzkumů hradů v Čechách. *Archeologia historica* 6, 7-17.

Durdík, T. 1983: Hospodářské objekty a doklady výroby na hradech v povodí Berounky a severním Podbrdsku. *Archeologia historica* 8, 471-478.

Durdík, T. 1990: Výzkum středověkých hradů v západních Čechách. Příspěvky k archeologii západních Čech, *Zprávy čs. společnosti archeologické, Supplément* 11, 55-66.

Durdík, T. 1998a: Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha.

Durdík, T. 1998b: Několik poznámek ke vztahu českých hradů ke komunikacím a k jejich komunikačnímu schématu. *Archaeologia historica* 23, 203-213.

Durdík, T. 2000: Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století. *Castellologica bohemica* 7, 17-50.

Durdík, T. 2003: Hrady na Šumavě. Šumava. Příroda – historie – život, 435-448.

Durdík, T. 2004a: K problematice pohraničních, tzv. horských hrádků. *Archeologia historica* 29, 343-356.

Durdík, T. 2004b: K problematice výskytu demonstrační architektury na českých hradech. *Muzejní a vlastivědná práce - Časopis Společnosti přátel starožitností*, 123-125.

Durdík, T. 2007: Hrady přechodného typu v Čechách. Praha.

Durdík, T. 2008: Hrady na Malši. Praha.

Durdík, T. 2009: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Jihlava.

Durdík, T. - Frolík, J. 1982: Hrad Řebřík na Rokycansku a jeho postavení v genesi českého šlechtického hradu. *Archaeologia historica* 7, 367-377.

Emler, J. 1870: Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých. Praha.

Gabriel, F. 2006: Teoretické aspekty studia hradních staveb. Ústí nad Labem.

Gabriel, F. 2008: Vztah stavby “věž” k typu “skalní hrad” v severních Čechách. *Castellologica bohemica* 11, 31-52.

Heber, F. A. 2002: České hrady, zámky a tvrze. První díl, Západní Čechy. Praha.

- Hlaváček, I. 1981:** Ze zpráv a kronik doby husitské. Praha.
- Hložek, J. 2006:** Předhradí vrcholně středověkých hradů. *Castellologica bohemica* 10, 31-38.
- Hložek, J. - Křivánek, R. 2008:** Komplexní nedestruktivní výzkum hradu Liběhradu okr. Praha-západ. *Castellologica bohemica* 11, 297-312.
- Hložek, J. - Křivánek, R – Menšík, P. 2011:** Kozí hrádek (okr. Tábor). Předhradí nebo hospodářské zázemí? *Archeologia historica* 36, 223-242.
- Jánský, J. 2006:** Páni ze Švamberka – pětisetletá sága rodu s erbem labutě. Domažlice.
- Jánský, J. 2009:** Hroznatovci a páni z Gutštejna. Domažlice.
- Jiráň, L. (ed.) 2008:** Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová. Praha.
- John, J. 2010:** Výšinné lokality středního eneolitu v západních Čechách. *Opomíjená archeologie*, svazek 1. Plzeň.
- Křivánek, R. 2004:** Geofyzikální metody. In: Kuna a kol. *Nedestruktivní archeologie*. Praha, 117-183.
- Kuna, M. a kol. 2004:** *Nedestruktivní archeologie*. Praha.
- Kupka, V. 2002:** Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Kuthan, J. 1994:** Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk.
- Lenz, O. 1931:** *Geschichte des Weseritzer Ländchens*. Brünn.
- Lenz, O. 1937:** Funde aus der Burg Falstein bei Weseritz. *Unsere Heimat* 6, 65.
- Macek, J. 2001:** Jagellonský věk v Českých zemích 1,2. Praha.
- Mackovčín, P. (ed.) 2004:** *Plzeňsko a Karlovarsko. Chráněná území ČR*.

Svazek XI. Praha.

Mencl, V. a kol. 1978: Předrománská a románská architektura v západních Čechách. Plzeň.

Menclová, D. 1976: České hrady 1. Praha.

Neustupný, E. 2007: Metoda archeologie. Plzeň.

Neustupný, E. (ed.) 2008: Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit. Praha.

Novobilský, M. - Rožmberský, P. 1997: Hrad Krasíkov neboli Švamberk. Plzeň.

Novobilský, M. - Rožmberský, P. 2002: Hrad Litice u Plzně. Plzeň.

Panáček, J. 2002: Sídla nižší šlechty na Českolipsku v době předhusitské - Rozbor současného stavu poznání. Castellologica bohemica 8, 9-32.

Piper, O. 2007: Burgenkunde Bauwesen und Geschichte. Köln.

Profous, A. 1954: Místní jména v Čechách I. Jejich vznik, původní význam a změny. Praha

Procházka, Z. 2006: Bezdržice. Historie a současnost jedné západočeské obce. Domažlice.

Procházka, Z. 2006: Konstantinovy Lázně, Bezdržice a okolí. Historicko – turistický průvodce č. 7. Domažlice.

Procházka, Z. - Úlovec, J. 1988: Hrady, zámky a tvrze okresu Tachov 1. Tachov.

Sedláček, A. 1905: Hrady, zámky a tvrze Království českého XIII. Praha.

Schmidt, G. 1925: Burgen Westböhmens 1. Stříbro.

Šaldová, V. 1990: Západní Čechy od mladší doby bronzové do příchodu Slovanů. Příspěvky k archeologii západních Čech, Zprávy čs. společnosti

archeologické, Supplément 11, 17-27.

Šmahel, F. 2001: Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje. Praha.

Tomášek, M. 1995: Atlas půd České republiky. Český geologický ústav Praha.

Úlovec, J. - Jánský, J. 2000: Hrad Gutštejn. Západočeský historický sborník 6, 75-103.

Velímský, T. 2002: Hrabišici, páni z Rýzmburka. Praha.

Wolf, V. 1998: K problematice tzv. kolonizačních provizorií (Úvaha nad funkcí a fortifikací). Castellologica bohemia 6, 107-116.

Žemlička, J. 1986: Století posledních Přemyslovců. Praha.

elektronické zdroje:

oldmaps.geolab.cz

17 PŘÍLOHY

Obr. 1: Lokalita na Müllerově mapování (poloha vyznačena šipkou)

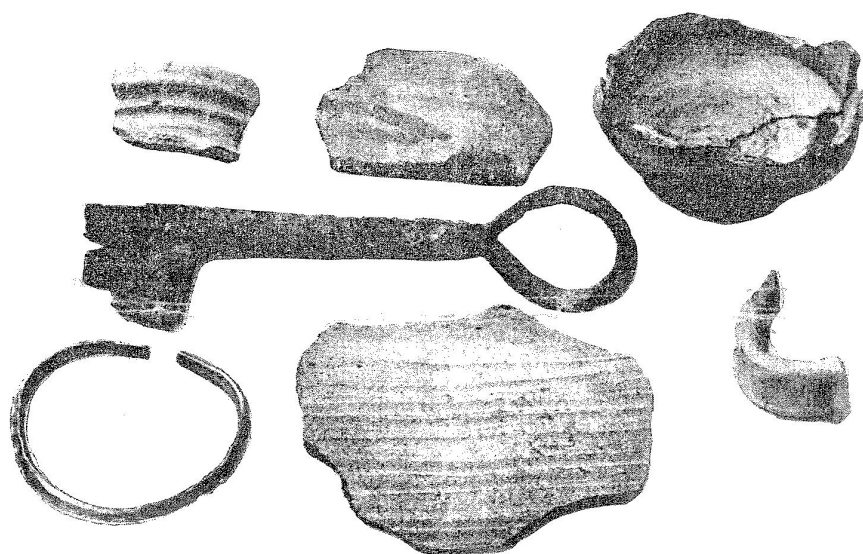
Obr. 2: Lokalita na 1. vojenském mapování (poloha vyznačena šipkou)

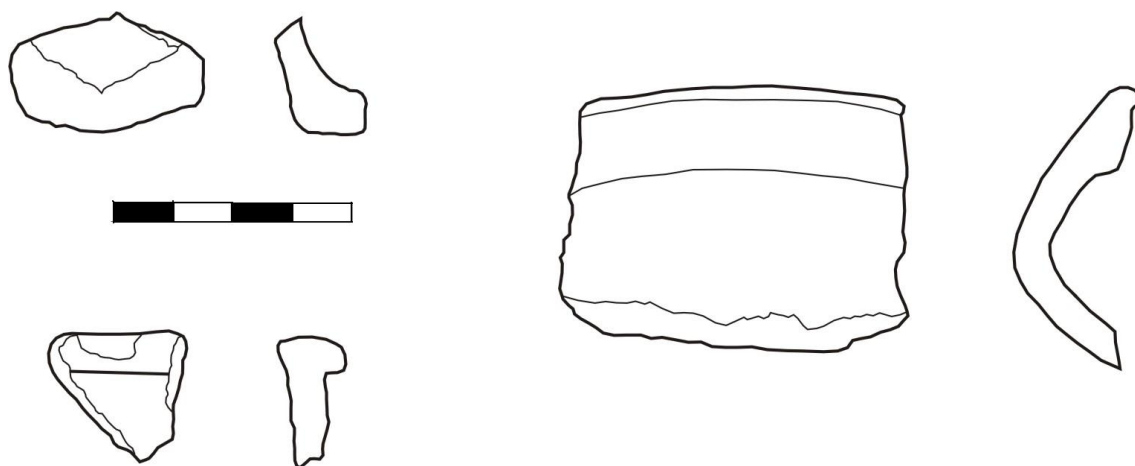
Obr. 3: Lokalita na 2. vojenském mapování (poloha vyznačena šipkou)

Obr. 4: Lokalita na 3. vojenském mapování (poloha vyznačena šipkou)

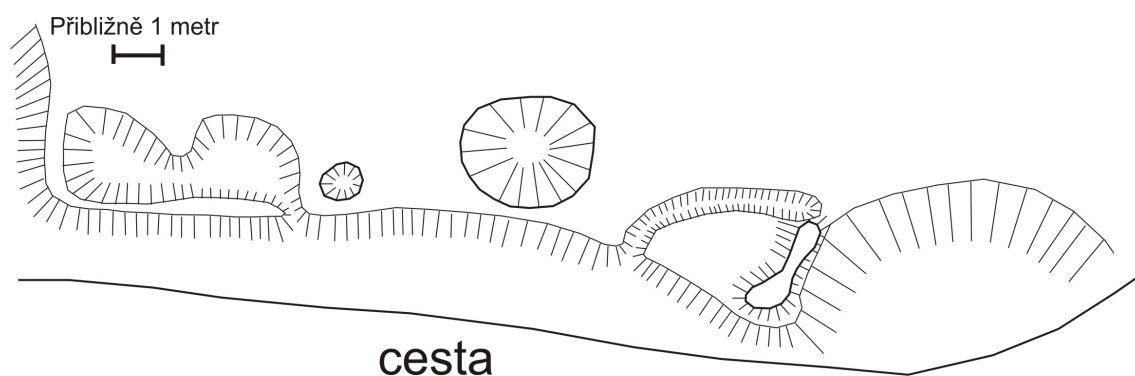
Obr. 5: Hrad Falštejn – fragmenty keramiky nalezené ve 30. letech 20. století

Obr. 6: Hrad Falštejn - fragmenty keramiky nalezené roku 2012

Obr. 7: Hrad Falštejn - fragmenty keramiky nalezené roku 2012

Obr. 8: Terénní skica areálu neznámého stáří u cesty pod hradem

Obr. 9: Koruna a líc zdi jednoho z objektů v areálu pod hradem

Obr. 10: Terénní zásek, interpretovaný jako možný úvoz, vedoucí k areálu hradu

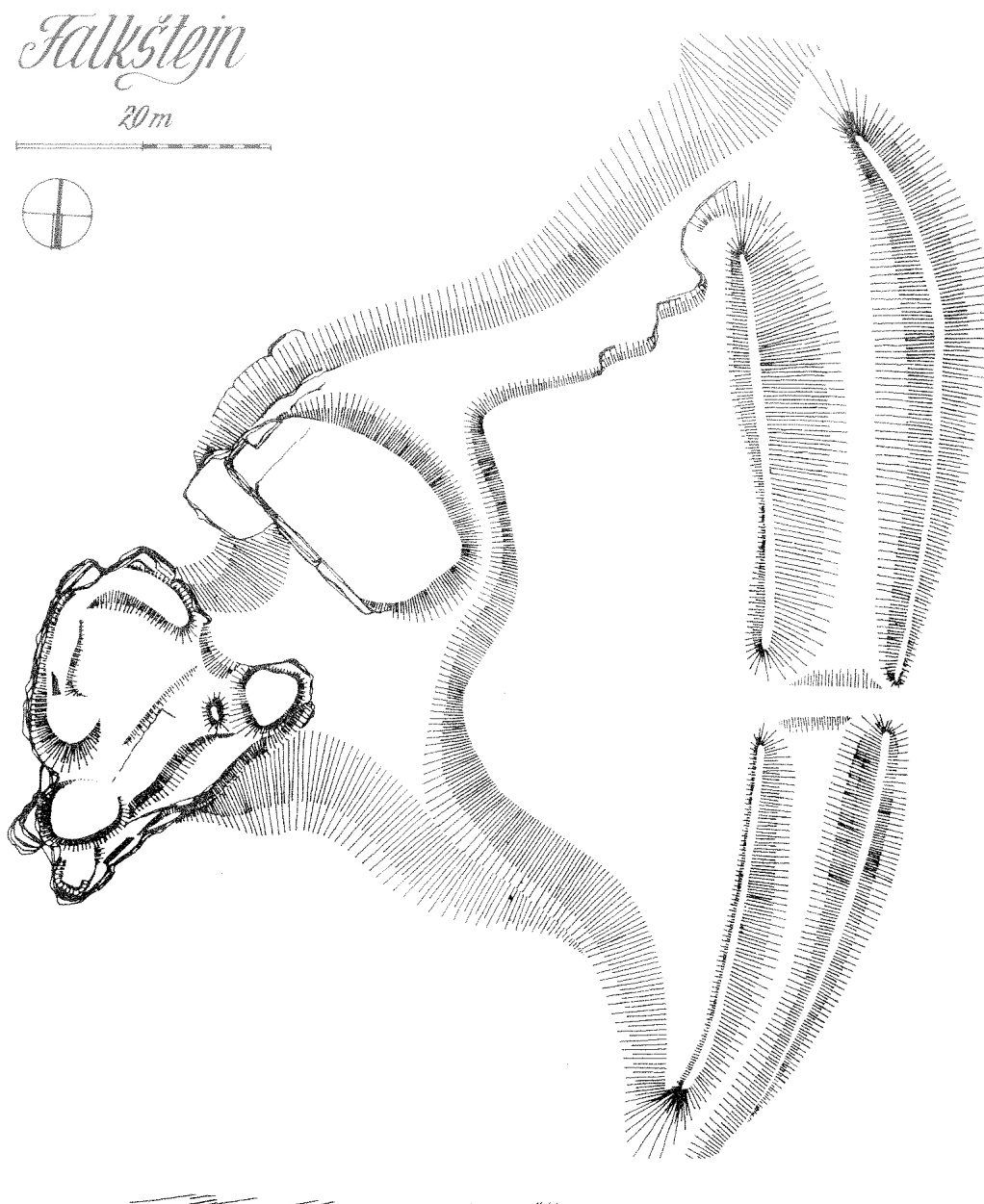
Obr. 11: Hrad Falštejn – pohled ze vstupu do areálu do prostoru vnějšího příkopu

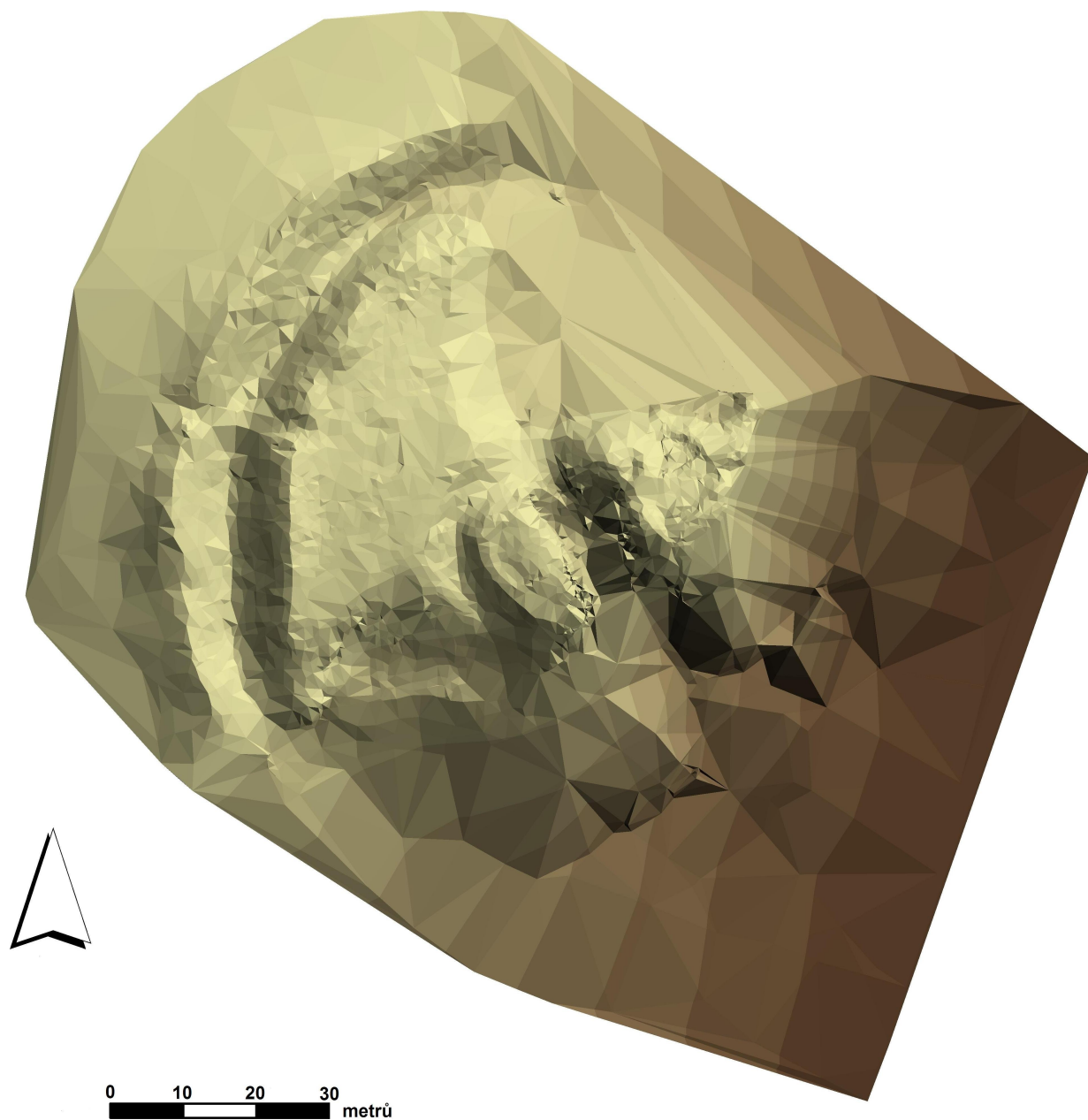
Obr. 12: Hrad Falštejn - objekt v jádře hradu, interpretovaný jako hradní věž

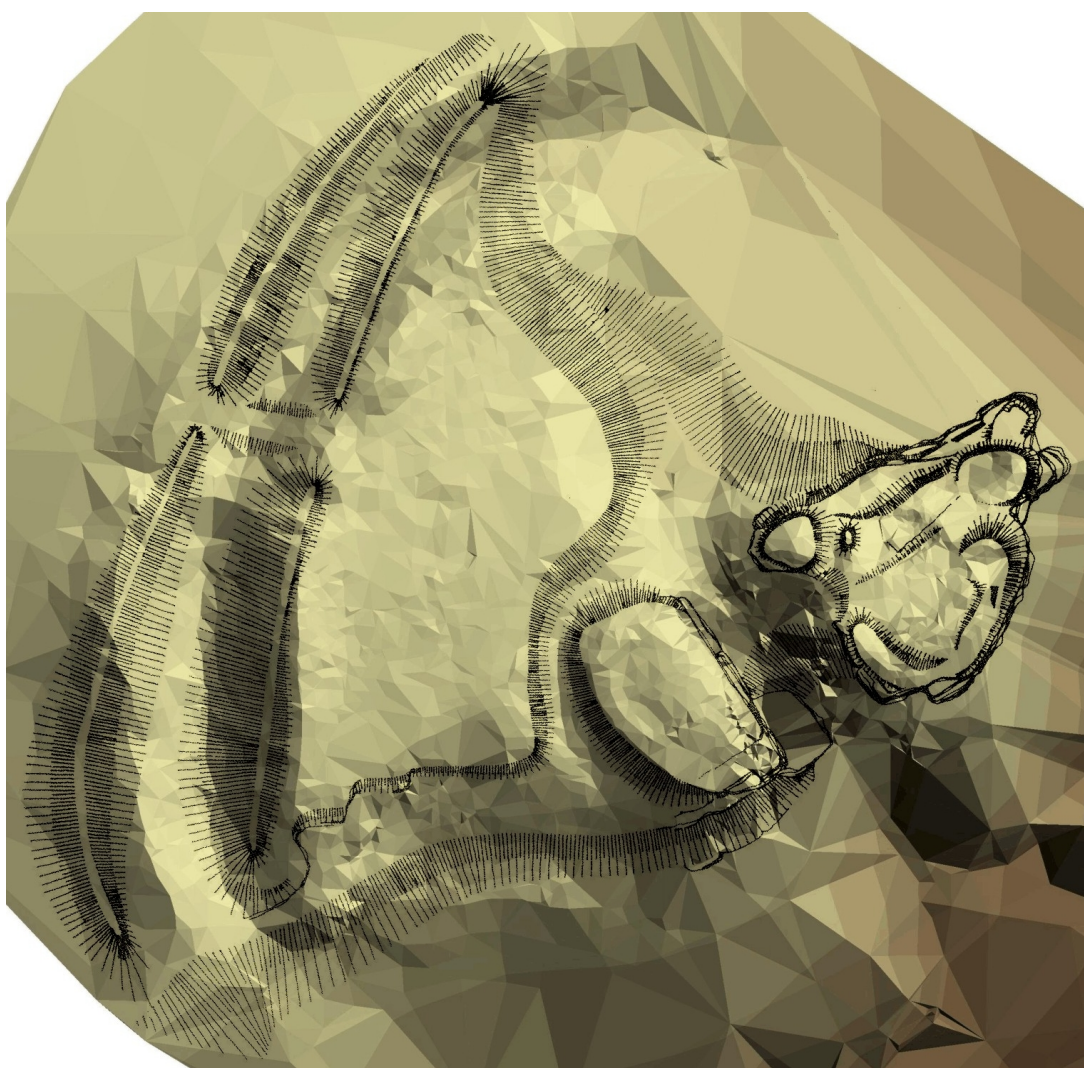
Obr. 13: Hrad Falštejn – pohled na kout interiéru obdélné stavby v jádře hradu, vytesané do skály

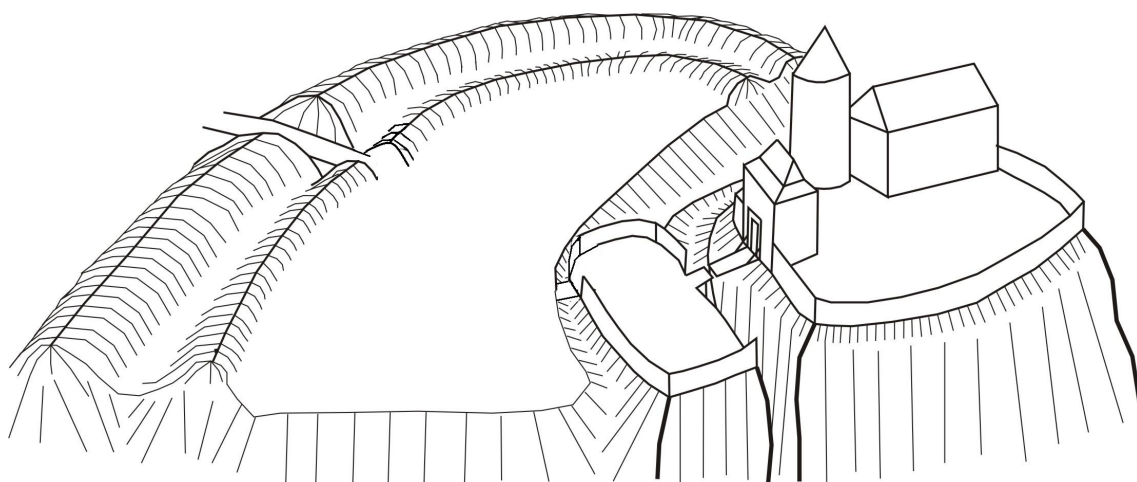
Obr. 14: Hrad Falštejn - Plán staršího zaměření areálu hradu
(Procházka - Úlovec 1988, 40)

Obr. 15: Hrad Falštejn - 3D model areálu hradu po geodetickém zaměření

Obr. 16: Hrad Falštejn - Srovnání staršího a novějšího zaměření lokality sesazením obou plánů

Obr. 17: Hrad Falštejn - teoretická hmotová rekonstrukce jedné z možných podob hradního areálu